

KNAPP ÉVA

**POPULARITÁS ÉS LITERÁTUSSÁG KÖZÖTT:
BEREI FARKAS ANDRÁS, A VÁNDORPOÉTA ÉS KÖNYVÁRUS***

Az alkalmazott irodalom, azon belül az alkalmi költészet kutatása az európai nemzeti irodalmakban az elmúlt évtizedekben vált elfogadott kutatási területté.¹ Ezek a megközelítések többek között számba veszik az alkalmiság történeti gyökereit, retorikai alapjait, reprezentativitás igényét és funkcióit.² Egy-egy szerző életművét és egyes munkáit ma már éppúgy vizsgálják, mint egész irodalmi korszakok, kisebb időszakok és tájegységek alkalmi költészetét.³ A kutatás egyik meghatározó témája a késő humanista alkalmi költészet és próza.⁴ Mindezeket a szövegeket ma már nem csupán irodalomszociológiai szempontok szerint vizsgálják és osztályozzák, hanem irodalmi alkotásként is megközelítik.⁵ Így például az alkalmi szonettet adott időszakban, meghatározott földrajzi körben egyaránt kutatják mennyiségi és minőségi szempontok alapján.⁶ A megközelítésben folyamatosan érvényesülnek az irodalomelméleti nézőpontok, és fokozott érdeklődés irányul az alkalmi műfajokra vonatkozó elméleti szabályok feltárására. Világossá vált, hogy az alkalmi költészet körében a szabályok a XVI. század óta versfajtanként, a célzatnak megfelelően folyamatosan változtak.

Az alkalmazott irodalom és a mesterkedő költészet kérdéséhez

A kutatásban kivételes helyet foglal el a barokk alkalmi költészet, melynek számbavételén, a műfajok jellemzőinek összegyűjtésén és bemutatásán külön munkacsoportok dolgoznak. Az elmúlt évtizedekben bibliográfiák és monográfiák sora készült, melyekben speciálisan kidolgozott mutatórendszerek segítik az eligazodást.⁷

* Részlet egy készülő monográfiából

¹ Drux 1996; Segebrecht 1997.

² Adam 1988; Drux 1985; vö. Opitz 1963, itt pl., 20–25; Scaliger 1995, Buch 3, Kapitel 95–126, Buch 4, Caput XCIX–C.

³ Segebrecht 1976; Schöne 1975; Kemper 1991.

⁴ Enders 1909; Segebrecht 1977; Tarnai 1984; Tarnai 1992.

⁵ Alles mit Bedacht 1979; Drees 1986; Gelegenheitsdichtung 1977; Leighton 1983; Ketelsen 1976.

⁶ Leighton 1976; Leighton 1977.

⁷ Hertel 1939; Drees 1995.

Az alkalmi műfajok kutatói között teljes az egyetértés abban, hogy az irodalomtörténet-írás méltán minősítette fáradságosnak és unalmasnak ezt a vizsgálati irányt. Ugyanakkor az eredmények azt is bizonyítják, hogy a csekély érdeklődés ellenére jelentős új felismerések születnek, melyek a szociológiai szempontokon túl is segítik a tudományos horizont bővülését. Példaként Monika Hueck munkái említhetők, aki a bibliográfiai számbavétel mellett részletesen foglalkozott az alkalmi költemények eszköztárával és formáival. A gazdagságot jellemzi, hogy Hueck egy viszonylag szűk időszakban, 1579–1666 között nem kevesebb mint 38 különböző formát különített el a mindössze egyetlen személynek, Ágost braunschweig-lüneburgi hercegnek és családjának címzett alkalmi versek korpuszában.⁸

Az elsősorban az udvari kultúra részeként számon tartott alkalmi költészet a XVIII. század közepétől kezdve a korábbinál jóval szélesebb közönséghez fordult, s ezek a ma már sajátosnak tűnő szövegek számottevő társadalmi igényt elégítettek ki. Ezeknek az általában negatív megítélésben részesített alkotásoknak a feltárását a XVIII. század végétől az is nehezíti, hogy irodalomtörténeti elhelyezésük alig módosult, s ma is lényegében csupán az ún. magas irodalom és az irodalmon kívüli szövegek közötti közvetítő csatornaként kapnak figyelmet.

Az ún. kisebb írók, „kis költők”, „mesterkedő írók”, azaz az irodalom második és harmadik vonalának hazai vizsgálatára ösztönzően hatott az alkalmi költészet kutatásának nemzetközi megélénkülése. Az irodalomtörténet-írásban régóta számon tartott „klapanciás költészet”, „költői klapanciák”, illetve az irodalom kisebb tehetségű művelőinek irodalomtörténeti megítélése folyamatosan változott, feltérképezésük és bemutatásuk Magyarországon csak az utóbbi évtizedekben vált elfogadottá. A kimagasló életművek mellett folyamatosan jelentkező, populáris igényeket kielégítő úgynevezett tömegirodalom egy adott kor ízlésén kívül több, eddig kevésbé vagy egyáltalán nem vizsgált tényezővel is kapcsolatban áll. Így például a XVIII–XIX. század fordulóján az új eszmei áramlatok mellett figyelemre méltó jelenség az is, hogy egyrészt a magyar nyelv az élet minden területén alkalmassá vált a közlésre, s ezáltal hirtelen megnőtt a nemzeti nyelven művelt irodalom presztízse.⁹ Másrészt jelentős mértékben kibővült az úgynevezett tömegirodalom, ezen belül az alkalmazott irodalom művelőinek köre, s e lényegét tekintve egy irányba ható folyamatokban a magyar nyelvű szövegek tömegtermékké váltak.

A szépirodalom és a nyelvtudomány XIX. század eleji megélénkülése az úgynevezett „mesterkedő” életművek egész sorát indította el. A legutóbbi évekig túlzott szigorral, negatív ítélettel sújtott mesterkedőkről a kutatás egy-

⁸ Hueck 1982.

⁹ Bíró 1994, 399–401.

más után deríti ki, hogy egyáltalán nem voltak műveletlenek, s népszerűségük egyik fontos összetevője, a hangsúlyozottan szórakoztató szándék mögött költői egyéniségek rejtőznek. Az önállóan ma még kevésbé kutatott életművekben a formai virtuozitás mellett – Weöres Sándor sokat idézett antológiájának alcímével szólva – „a magyar költészet rejtett értékei és furcsaságai” bújnak meg.¹⁰ Az egyre nyilvánvalóbb értékek ellenére azonban – Kovács Sándor Iván és Bíró Ferenc találó kifejezéseivel élve – ma még „merész vállalkozás”-nak számít foglalkozni a „magyar költészet törvénytelen gyermekei”-nek „szokatlan írói” életműveivel.¹¹

Arany János *Irányok* című nevezetes tanulmányában „a népszerű köznapi-ság széles, poros országútján” haladó, iskolás poétákként jellemezte a XVIII–XIX. század fordulójának mesterkedő verselőit, akiktől a népszerű jelzőt nem, de a népiest megtagadta. Sommásan így összegezte jellegzetesen kétértelmű, inkább elmarasztaló megítélését a mesterkedő író típusáról: „Nem lehet mondani, hogy olykor egy jóra való ötlet, egy hatályosan kifejezett gondolat, szerencsésen talált kép, jellemző árnyalat a leírásban, fordulat a nyelvben, ne tarkázta volna bőven ömlő folyamát versének: de az egész zavarosan hömpölyög vala tovább szemetestül, iszapostúl”.¹² Ezt a metaforikus megfogalmazást *Népiességünk a költészetben* és a *Gvadányi József* című tanulmányaiban Arany – értékítéllettől továbbra sem mentesen – tovább árnyalta. A fő nehézséget Aranynak alighanem a népszerűség oka jelentette. Gvadányi esetében ezt az egykori olvasóközönség fejletlen állapotában, a mulattató könyvek ritkaságában, a magyar nyelvűség biztosította popularitásában és a népies fantázia érvényesítésében jelölte meg, s hozzátette, Gvadányi műveiben az érdem inkább a tárgyé (a magyar népéleté), mint a költőé. A mesterkedő irodalom egykori népszerűségének, valódi irodalomként való élvezetének „titka” azonban továbbra is rejtély maradt.¹³

Rímkovács című, 1915-ben a *Nyugatban* megjelent rövid írásában Kosztolányi Dezső – Arannyal ellentétben – az irodalmi érték oldaláról vette védelmébe a mesterkedő Kovács Józsefet (1780–1809). Az „érdekes különc”-nek nevezett, katolikus templomban garázdálkodó, börtönben elhunyt író a l’art pour l’art elődjeként jellemezte. Verseinek „csín”-jét, dallamosságát, rímeinek érdekességét elemezve összefoglalóan megállapította: „Kovács József különben költő. Láncoz, kalodás, tánca közben néha félrelép és akkor gyengéd, eredeti, még ma is újszerű.”¹⁴

¹⁰ Három veréb hat szemmel 1982, 399–401.

¹¹ Kovács Sándor Iván 1982, I, 6; Kovács Sándor Iván 1999, 655; Bíró 1994, 399–401.

¹² Arany, *Irányok*, 159–160.

¹³ Arany, *Népiességünk*, 380–382; Arany, *Gvadányi*, 485–489.

¹⁴ Kosztolányi 1915.

A mesterkedő költészet megítélésében Horváth János – Aranyhoz és Kosztolányihoz viszonyítva – került a határozott véleményalkotást. Csokonai költő barátairól, Földi Jánosról és Fazekas Mihályról értekezve kiemelte a debreceni kollégiumi poézis jelentőségét. Középpontba állította a debreceni poéta osztály latin mintákat követő gyakorlatait, az olasz és a német nyelvtanulás jelentőségét és a tanórákon kívüli deák-poézist.¹⁵ A *magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfőig* című tanulmányában a „népiesség”-et az irodalom és az irodalomalatti (a „nép”) érintkezéséből vezette le. A népiességet állandóan működő, konzerváló történeti erőként mutatta be, melynek korszerű változatai is léteznek. Horváth János a „tudatos” és „öntudatlan” népiesség kettősségében helyezte el az irodalmi népiességet. Faludi Ferenc pásztorversei, Dugonics András és követőinek – a „mesterkedő” Pócs Andrásnak, Etédi Sós Mártonnak és Perecsényi Nagy Lászlónak – munkái szerinte éppúgy ide sorolhatók, mint Csokonai, Pálóczi Horváth, Fazekas, Fáy András, Cserépi Károly, Kováts József és mások írásai.¹⁶

Bán Imre ugyancsak a debreceni diákirodalom kapcsán fogalmazta meg, hogy „Jókai idealizálja, Arany egy kissé saját színvonala alatt mutatja be ezt az érdekes költészetet”. Véleménye szerint a mesterkedő irodalom egyik meghatározó forrásvidéke a diákirodalom, a diákság füzetekbe írt költői gyakorlatai. Mátyási József, Pócs András, Lácza József és mások nyomtatásban megjelent munkáit elsősorban innen lehet megérteni. A Bán Imre és Julow Viktor által számba vett debreceni diákirodalmi műfajok, így néhány nagyobb epikus alkotás, az anekdotákat feldolgozó kisebb elbeszélő költemények, satírák, lakodalmi versek, népies, félnépi dalok, temetési énekek, köszöntők, dicsőítő ódák, mitológiai paródiák és gúnyversek hiánytalanul megtalálhatók a mesterkedő, alkalmi műfajokat előnyben részesítő „kisebb” íróknál is.¹⁷ Bán Imre és Julow Viktor antológiáját ismertette Orosz László nyomatékosan felhívta a figyelmet arra, hogy a bemutatott diákirodalom nem pusztán ízléstörténeti adalék, mivel a debreceni poétika osztály verselési gyakorlatai és az antik mitológia ismerete révén kialakult egy bizonyos irodalmi igény is. S mindez a XVIII–XIX. század fordulójának összetett irodalmi viszonyai között több szállal, különféle szinteken kapcsolódott a népiességhez, a formai mesterkedéshez.¹⁸

A provinciális nemesi irodalom alkalmi és lírai verstípusainak összefoglalásakor Tarnai Andor 1965-ben rámutatott azokra a XVII. és XVIII. századi verstípusokra, melyek a XVIII. század végi alkalmi és „mesterkedő” költészet

¹⁵ Horváth 1936.

¹⁶ Horváth 1978.

¹⁷ Bán, Julow 1964; Bán 1964, 5–19.

¹⁸ Orosz 1965, 391–392.

legfontosabb történeti forrásvidékei.¹⁹ A moralizáló, bölcselkedő vers, a nemesi társas- és közélet eseményeihez kapcsolódó alkalmi műfajok (például heroida, fiktív verses levél, lírai tónusú nemesi életkép, köszöntők, búcsúztatók), a paszkvillus irodalmi eszköztára, így például a formai ötletesség, a szó-játékok és a dialogizálás, elengedhetetlen kellékei a mesterkedő lírának is.

Az 1970-es években elsősorban Wéber Antal és Mezei Márta árnyalta és finomította a XVIII–XIX. század fordulójától tömegesen jelentkező szórakoztató, népies magyar nyelvű irodalom változatairól, forrásvidékeiről és jelentőségéről addig rajzolt képet. Wéber Antal szerint a XVIII. század végén az Arany János-féle „népies” és „népszerű” fogalma összemosódott egymással, a popularizált kultúrának számos, a folklórral keveredő változata figyelhető meg, s „[...] ezeket a viszonylatokat áthatja a hagyományos egyházi szellemtől kezdve az alkalmi költészetté vált irodalmi ízlésen át a helyi nevezetességekhez fűződő közös emlékek történetekké, anekdotákká kerekedett kultusza [...]”.²⁰ A feudális viszonyokat idealizáló patriarkális szemléletben különböző elemek olvadtak össze, így például a popularizált barokk sajátosságai, a ponyvára szorult témák, s a korban modernebbnek számító idilli pásztorokokó motívumai, melyek mindegyikén felfedezhető a nemzeti jellegzetességek iránti érzékenység. Az ellentmondó elemek egybekapcsolódása is gyakori jelenség. Valószínű, hogy az irodalommal szembeni igény más lehetett a XVIII–XIX. század fordulóján, s a mai mérték szerinti irodalmi érték fogalma magukból az írókból is hiányzott. Wéber Antal találó megfogalmazásában az irodalmi igény „[...] valahol a nemesebb szórakozás s a komolyabb tanulságok elmosódott határvonalán helyezkedik el, s az értékelő, kritikai-minősítő olvasói magatartás szinte teljesen hiányzik”.²¹

Jóllehet Wéber óv a ponyvaszerű, szórakoztató irodalom mellett a XVIII. század utolsó harmadától nagy számban jelentkező úgynevezett mesterkedő költők túlértékelésétől, fontosnak tartja az olyan jelenségeket, melyekben művészi érték kristályosodott ki. Így például kiemeli az alkalmi költészet jelentőségét, a félművelt vándorköltő típusát, az igénytelen nemesi olvasóközöniséget szórakoztató magyar trubadúr figuráját, Gvadányi *Peleskei nótárius*ában a naiv valóságtükrözést, az életmód és a ruházkodás leírását, Dugonics Andrásnál a provinciális jegyek előtérbe kerülését, Orczy Lőrincnél pedig a főúri felvilágosodás motívumait.²²

Mezei Márta Wéber Antalnak irodalmi értéket, igényt előtérbe helyező álláspontjától eltérően a korszak jellegzetességeiből indul ki. Szerinte alapvető

¹⁹ Tarnai Andor 1965, 440–442.

²⁰ Wéber, A népiesség, 203.

²¹ Wéber, Irodalmunk, 21.

²² Wéber, Az irodalmi, 48–53; vö. Wéber, A klasszicizmus, 30–45.

tény, hogy Gyöngyössi Jánost, Édes Gergelyt, Mátyási Józsefet, Kovács Józsefet és társaikat koruk költőnek tartotta, s szerinte volt is bennük költői invenció, nyelvi fantázia, ötletesség és írtak jó verseket is. A mesterkedők „ízléstelenségét” Mezei összefüggésbe hozza eszmeviláguk szűkösségével, mondanivalójuk sekélyességével, költészetüknek barokk poétikák felfogásaihoz és műfaji útmutatásaihoz alkalmazkodó alkalmi jellegével. Elmarasztalás helyett rámutat arra a másik fontos szempontra, hogy a mesterkedők is a magyar kultúra fellendítésének szentelték munkásságukat, s jó szándékukat, nemes igyekezetüket és esetenkénti korszerűségüket kár lenne kizárni a magyar irodalomból.²³

A „mesterkedő”, alkalmi poézis kutathatóságára, a kutatás fontosságára és a szövegek ismeretlenségére minden korábbinál nyomatékosabban hívta fel a figyelmet Weöres Sándor említett antológiája. Kovács Sándor Iván megállapítása szerint a szövegekhez szuverén olvasattal közeledő, ugyanakkor történeti épségükre minden esetben vigyázó Weöres elsődleges célja bővebb helyet adni az elfeledett poétáknak – bár tisztában van azzal, hogy „[...] még sok régi anyag lappang, közte bizonyára a legkülönbek közé tartozók is. A törmelék-hegy még nincs keresztül-kasul kutatva, épp csak megbolygattuk”.²⁴

A felvilágosodás kori irodalmat összegző korszak-monográfiájában Bíró Ferenc a kisköltők világáról ír, melyből Csokonai is származott. A mesterkedő költészet – véleménye szerint – a végletek együttese, benne éppúgy megjelennek az evilági vaskosságok, mint az elvont bölcselet. Bíró szerint a XVIII. század végén az alkalmi költő szerepe nem kényelmetlen, s ezeket az írókat alapvetően kétirányú becsvágy jellemezte: szórakoztatni az őket körülvevő közösségeket és ezáltal biztosítani maguknak a halhatatlanságot.²⁵

A mesterkedő irodalom további, egyre mélyülő megközelítése az elmúlt években több irányban folytatódott. Lukácsy Sándor a kis költők klasszikusokra gyakorolt hatására, a motívumok történeti vizsgálatának fontosságára hívta fel a figyelmet. Kimutatta Mátyási József költeményeinek hatását Vörösmartyra, Aranyra, Petőfire; Édes Gergelyét Vörösmartyra; Gvadányi Józsefét Petőfire és Aranyra; illetve Csízi Istvánét Aranyra. Kovács Sándor Iván irányításával az *Irodalomismeret* hasábjain 1998-ban Mátyási Józsefről, 2000-ben Kovács Józsefről jelentek meg rövidebb-hosszabb tanulmányok és bibliográfiák. Az elsősorban egyetemi hallgatók által készített dolgozatok a forrásfeltárás mellett vállalták a szerzők életrajzainak kiegészítését, poétai leleményeinek értékelését. 1999-ben Kovács Sándor Iván szerkesztésében nap-

²³ Mezei 1974, 127–130, 133.

²⁴ Kovács Sándor Iván 1982, 1, 6; Weöres 1982, 526–527.

²⁵ Bíró 1994, 399–401.

világot látott a *Mesterkedők* című antológia minden korábbi hasonló vállalkozásnál gazdagabb és teljesebb válogatással, íróportrékkal és írói önvallomásokkal kiegészítve. Az antológia utószavában Kovács Sándor Iván áttekintette a mesterkedés kifejezés 1531-től adatható történetét és jelentésváltozatait. Egyértelműen állást foglalt a kis költők értéke mellett, s Lukácsyhoz hasonlóan felhívta a figyelmet arra, hogy a „megvetett mesterkedők bizonyos eredményeit”, így például a rímhasználatot, a hexametert, a komikumot, a mesterkedő virtuozitást, a rímes disztichont „a <magas irodalom> szinte láthatatlanul asszimilálta”. Megállapítása szerint Arany János a szigorú kritika mellett pontosan tudta, mit tanulhat tőlük.²⁶

Mindezek alapján nem vonható kétségbe, hogy a mesterkedők életműve is hozzá tartozik egy kor irodalmának egészéhez. A mesterkedők többségétől ma már nem vitatható el a gyakorlott, sokszor kifinomult nyelvérzék sem. Ismeretes, hogy gyakran nyelvművelő programjuk volt (például Gyöngyössi Jánosnak), s az sem ritka, hogy szaknyelvészeti kéziratok maradtak utánuk (például Édes Gergelyé). Ugyanakkor továbbra is keveset tudunk az egyes mesterkedők alkotómódszeréről, műveltségéről, poétikai nézeteiről, továbbá életművük kapcsolatáról a kor irodalmával. A kutatás jelenlegi szakaszában meghaladott álláspontnak tűnik hivatkozni a XVIII–XIX. század fordulójának bonyolult irodalmi viszonyaira, az el- és összemosódó irodalmi és eszmei hatásokra. Nyilvánvaló, hogy a poétai öntudattal létrehozott szövegeket²⁷ és szerzőiket – jóllehet nem mérhetőek Csokonaihoz vagy Vörösmartyhoz – érdemes monografikusan kutatni, s elhelyezni koruk irodalmi közegében.

Elsősorban ez a felismerés ösztönzött arra, hogy kiválasszak egyet a XVIII–XIX. század fordulójának kevésbé ismert mesterkedői közül, s feltárjam életrajzát, megvizsgáljam életművét és megkíséreljem kijelölni helyét a kor irodalmában. Választásom Csokonai debreceni diáktársára, Berei Farkas Andrásra esett. A választást mindenekelőtt az indokolja, hogy Farkas költői tevékenységének korábbi irodalomtörténeti besorolása számos, eddig csupán részben megválaszolt kérdést vet fel. Irodalmi önmeghatározása, alkotó módszere, műfaji rendszere és poétikai eszköztára egyaránt ismeretlen, s életműve jó alkalmat ad a hagyományos irodalomtörténeti kánon ponyvairodalommal, az alkalmazott, illetőleg a mesterkedő irodalommal kapcsolatos egyes megállapításainak felülvizsgálatára, eddig homályban hagyott irodalmi folyamatok és ha-

²⁶ Lukácsy 1998, 95–99; Emlékezzünk Mátyásira! 130–166; Kovács 2000, 24–44; Kovács Sándor Iván 1999, 645–658.

²⁷ Vö. Kecskés 2001, 1, 624–631; Hász-Fehér 2002, 146–155.

tások feltérképezésére, egy az irodalom peremterületéhez tartozó jelenségnek az eddiginél pontosabb értelmezésére.

A Hódmezővásárhelyen született, 1770. április 20-án megkeresztelt és kalandos életpálya után 1832. szeptember 13-án ugyanott meghalt, magát következősen költőnek, satirikus éllel „ótska” poétának valló versszerző Csokonai Vitéz Mihállyal együtt tanult a debreceni Református Kollégiumban, ahonnan Csokonaihoz hasonlóan – különböző fegyelemsértések miatt – eltanácsolták. Rövid ideig tartó nótáriusság után mecénásokra áhítozva járta az országot, s műveit saját költségén adta ki.²⁸ Irodalmi példaképei Csokonai mellett elsősorban Orczy Lőrinc, Gvadányi József és Gyöngyössi János voltak. Munkái tanúsága szerint²⁹ – a szakirodalom eddigi sommás megállapításával ellentétben – nem tartotta magát tehetséges költőnek, gyakran élt önkritikával, s általában elmarasztalta saját költői tevékenységét. Az életműben számos nyom van kora költőihez, íróihoz fűződő kapcsolatára. Tudta és vallotta, hogy versei minősége nem vethető össze Csokonaiéval, akit egész életében tisztelt, s egyik versében név szerint is megidézett.³⁰

Verseit megmutatta – többek között – Virág Benedeknek³¹, aki valószínűleg eltanácsolta az írástól. Vándorlásaiban számos író kortársát ismerte meg személyesen és meg is verselte. Amikor 1810-ben Budáról Kassára utazott, Kazinczy Ferencnél vendégeskedett.³² Kazinczy csupán leveleiben közvetlenül, kortársai közül azonban többen is megemlékeztek róla. Helmezy Mihály például Berzsenyi írói ellenpólusaként örökítette meg alakját.³³

Berei Farkas András sehol sem lett házi poéta vagy nevelő. Hosszabb időre nem vállalt iskolázottságához illő foglalkozást, mert – mint életútja tanúsítja – ehhez nem volt sem kedve, sem kitartása. Két-három hétig szívesen vendégeskedett egy-egy helyen, a teleket általában Pesten töltötte. A XIX. század első évtizedében több éven át írnokoskodott a Magyar Királyi Ítéltáblánál, 1814-ben azonban már „emeritus Juratus Notarius”-nak vallotta magát. Létalapjának megteremtését több magyar főúr is segíteni akarta; volt, aki házat, más telket ajándékozott neki. Farkas ennek ellenére sehol sem telepedett le, s minden pénzét művei kiadására költötte. Szerény tehetsége ellenére önálló költői programot dolgozott ki és független „írói” létmódot próbált megvalósítani.

²⁸ Knapp, Egy fantom; Knapp, Kis Trója.

²⁹ Knapp, Bibliográfia.

³⁰ Farkas 1807, 8.

³¹ Farkas 1820, []₁₁.

³² Farkas 1810, 85.

³³ Helmezy 1816, XLV.

A legkülönbélebb társadalmi rétegek között mozgott, s miközben verseivel eseményeket és híreket közvetített, valós társadalmi igényt elégitett ki. Az alföldi pásztoroknak garabonciás diákként, a nádori udvarban poétaként mutatkozott be, aki képes „ex abrupto rithmis expressare”.³⁴ Könnyedén felismerte és elsajátította a különféle viselkedési normákat, hajlékony természete kedvelte a társaságot és műveivel évtizedeken át sokaknak biztosított szórakoztató időtöltést az országban. Tudatosan törekedett arra, hogy öltözete, megjelenése is felismerhetővé tegye. Kereste az ismertséget, s igényelte a társasági elismerést és a mecénási támogatást. Kalandor természetében³⁵ és költészetében a barokk kor tudatvilága sajátos módon keveredett a felvilágosodás és a korai reformkor eszméivel.

Vándorköltői létmódját Farkas kezdettől fogva kiegészítette munkái kiadásának és terjesztésének programjával, s ehhez – a megélhető reményében – megbízóitól és mecénásaitól várta az anyagi segítséget. Nem volt könnyed verselő; a versírásból gyakran prózába váltott át. Érdeklődése kiterjedt korának szinte minden jeles és kevésbé jeles eseményére: a jelent válogatás nélkül megörökítendő történések sorozatának tartotta. Változatos eszközökkel, többnyire szatirikus éllel hívta fel a figyelmet önmagára, s igyekezett megadni a tiszteletet mecénásainak. A nemzeti szempontokat előtérbe helyező látásmódja, figyelemreméltó nyelvérzéke, finom megfigyelőképessége és népi gyökerű realizmusa csupasz őszinteséggel párosult.³⁶

Csaknem teljesen ismeretlen, ugyanakkor viszonylag jól kutatható költői és prózai életműve az alkalmazott irodalom, a mesterkedő költészet és a világi tárgyú ponyvairodalom hármas, egymást részben metsző körein belül helyezhető el, de néhány ponton túl is nyúlik azokon.

Farkas András az irodalomtörténeti hagyományban

Berei Farkas András költői életművét elsősorban a vélt vagy valóságos alkalmakhoz való szoros kötődés, egy sajátos funkcionalitás jellemzi. Ennek ellenére munkásságáról nem sok szó esett a mesterkedő irodalom, az alkalmi költészet és a kis költők világának eddigi bemutatásaiban. Az irodalomtörténet a lexikonirodalmon kívül lényegében nem tartja számon, neve nem tűnik fel a mesterkedők zárójeles felsorolásaiban sem. Valószínű, hogy az önmagát költőből tudatosan irodalmi alakká, legendává átfőrmáló alkata, sajátos beállított-

³⁴ Matók 1857, 514.

³⁵ Borda 1984, 22.

³⁶ L. még, Knapp, Egy fantom; Knapp, Kis Trója; Knapp, Bibliográfia. – Itt mondom köszönetet Szentmártoni Szabó Gézának, hogy átadta a Berei Farkas Andrásra vonatkozó részt a hódmezővásárhelyi Vöröss (Vörös) Mihályról összegyűjtött kutatási anyagából, valamint Szabó Béla Istvánnak, aki lehetővé tette a betekintést Berei Farkas Andrásra vonatkozó gyűjtésébe.

sága, szélsőséges természete, mániával határos ragaszkodása az általa kialakított és szabadnak vélt életmódhoz, s nem utolsó sorban rossz híre „rettentette el” a kutatókat attól, hogy foglalkozzanak vele. A lényegében már életében kialakult ellentmondásos megítélés alapvetően befolyásolta a róla szóló későbbi irodalmat.

A magát első munkája megjelenésétől, 1794-től 1820-ig írónak és könyvkiadónak, majd ettől az évtől 1832-ben bekövetkezett haláláig könyvkiadónak és „könyvárus”-nak valló Farkas életének középpontjában a vers- és prózaírás, az elkészült kéziratok mielőbbi kinyomtatása, valamint a megjelent nyomtatványok terjesztése és eladása álltak. E tevékenység folyamatos gyakorlása érdekében a debreceni kollégiumból eltanácsolt, tanulmányait be nem végző „poéta” mecénásokat keresve többször bejárta az országot. A Debrecenből kitasított Csokonaihoz hasonlóan ide-oda hánykódott, s ami Csokonai fejében csak megfordult, hogy tudniillik katolizál³⁷, azt ő többször is megtette. Kalandos életének hányattatásairól munkáiban rendszeresen beszámol, jól érzékelhető túlzásokkal, humorral és szatírával fűszerezve.

Berei Farkas András írói működéséről tudomásom szerint először 1802-ben Katona István adott hírt a *Historia Critica* 41. kötetében. A Kalocsán katolizált, „de Holdmeze–Bere” melléknevű költő ekkor a királyi tábla juratus notarius, aki „könnyű magyar verseket” ír és ad ki. Katona összesen nyolc, 1800-ig megjelent nyomtatványt sorolt fel tőle.³⁸

Élete folyamán egy alkalommal, 1810-ben Farkas járt Kazinczy Ferencnél, aki feleségével együtt vendégül látta. Farkas *Széphalom* című versének valószínűsége szerint Kazinczy „Mondá: hogy jól ismer régólta híremben”. Ennek ellenére Kazinczy nem említi őt munkáiban, csupán levelezésében, aminek minden valószínűség szerint Kazinczy róla kialakított negatív véleménye lehet az oka. A *Tövisek és virágok* epigrammái közül Kazinczy *A kész írók* című, a *Virágok és gyomokból* pedig az *Izéhez* (1812) című vers megírásakor gondolhatott – feltételezésem szerint – Farkasra is. Farkas ugyanis gyakran emlegette a versírás kapcsán a szárnyalás és repülés fogalmakat, melyekkel Kazinczy negatív értelemben jellemezte „a kész írókat”:

„Béna vagy és tánczolsz, a nyelvet nem tudod és írsz;
Szárnyad ugyan nincsen, Cserdi: de rajta! repülj.”

Vélhetően az „Izé” megnevezés is Farkasra utal, aki egyik nyomtatványa címében Izének nevezte magát (*Menny-Ország felé-való útazása a pokolból ki-szabadult Izének*, 1804). Másrészt ugyanitt munkája egy részét a „poetica história” megjelöléssel illette, amit Kazinczy verse így variál:

³⁷ Horváth 1936, 3–4.

³⁸ Katona 1802, 580.

„Poeta vagy s Historicus.
Mi vagy nagyobb? biz én nem értem.
[...]
Silány versed Beszkédi fagy,
Sem sírnom nem hagy, sem nevetnem,
De fáznom, izzadoznom hagy.
[...]
Historizáns Poeta vagy,
S poetizáns Historicus.”³⁹

Értekezés az úgy nevezett Ujításokról a Nyelvben című, az 1816-ban második kiadásban megjelentetett Berzsenyi-versekhez készített tanulmányában Helmezy Mihály Berzsenyivel szembeállítva, előnevén említi Farkast Gvadányival és Száldobosi Józseffel együtt:

Meg kell jegyeznünk, hogy bár egy a nyelv, mindazonáltal a hely s a szóló nyelve nem egy. Hunyadi s Egmont nem beszélhet úgy mint Peleskei s Rontó; Himfy s Berzsenyi nem úgy mint a mi szarándok cyclicus Troubadourjaink Száldobosi, s Berei [...] Cicero, Horátz, Tacitusz nyelve nem a salak nép nyelve [...]”.⁴⁰

Helmezy itt Kazinczy 1814-ben írt, s először 1815. január 10-én Berzsenyi Dániellel közölt *Eggy és nem eggy* című versének utolsó sorát („Eggy a nyelv: de az hely s a szóló nyelve nem eggy nyelv.”) szabadon felhasználva és értelmezve marasztalta el a Farkas András-féle irodalmat. Ugyanő tizenhat évvel később, a *Jelenkor* című folyóirat szerkesztőjeként, 1832 szeptemberében jelentetett meg egy rövid, ironikus hangú tudósítást Farkas haláláról:

„[...] nyugodott el az urban [...] ama mind a két ns magyar honban ismeretes vándor verselő [...] udvari poeta [...] mint ön szeszélyéből magát neveznie tetszett. [...] kopott verseit, szabott áron tolván mindenki nyakára, majd itt, majd amott éldegélt [...]”.⁴¹

1836-ban készült, kéziratban maradt munkájában Kis Bálint a hódmezővásárhelyi születésű írók között emlékezett meg Farkas Andrásról. Több anekdotát közölt róla (debreceni kicsapatásának története, hajdúszoboszlói megvevete, Alexandra Pavlovna ajándéka, katolizálásai)⁴², s ezek kivétel nélkül bekerültek a későbbi életrajzokba.

Farkas irodalmi utóéletéhez tartoznak mindazok az említések, melyek felidézik alakját. Lauka Gusztáv például 1853-ban a *Délibáb Vidéki*

³⁹ Farkas 1810, 85; Kazinczy 1998, 108, 133.

⁴⁰ Helmezy 1816, XLV.

⁴¹ Kazinczy 1998, 133, 365; *Jelenkor* 1832, 77. szám, September 26.

⁴² Kis 1992, 228–229.

daguerrotypek című sorozatának első, *Névnapok* című részében egy József-napi köszöntő kapcsán emlegette Farkast. Lauka az Igaz József barátját köszönteni vágyó „nemzetes tisztartó úr” szájába adta a gondolatot:

„[...] elmegyek, ha vasvilla esik is, [...] s elmondom neki a Cserei Berei Farkas András köszöntőjét, legalább egyszer egy esztendőben jót kaczag”.⁴³

Farkas halála után negyedszázaddal a Gvadányi Józseftől kölcsönzött Nagy-Zajtai Zajtai István „notarius loci” álnéven Matók Béla jelentetett meg róla egy három oldalas, képekkel illusztrált életrajzot a *Napkeletben, A feltámadt peleskei nótárius levelei* címen. Az anekdotákból és versidézetekből összeállított biográfia részletezi Farkas életmódját, bemutatja személyét, sorát, ugyanakkor több téves adatot közöl, végül hiányolja nevét Danielik József életrajzgyűjteményéből. Danielik valószínűleg e cikk hatására vette be Farkas András gyűjteményének második, kiegészítő, 1858-ban megjelent kötetébe. Ez a címszó azonban nem más, mint Katona István 1802-ben megjelent rövid életrajzának magyar fordítása, mely – mint arról már szó esett – csak 1800-ig közöl adatokat. Eszerint Farkas a „magyar alkalmi versek készítésében nagy ügyességgel bírt”.⁴⁴

Farkas alakjának további, elsősorban negatív irányú torzulását segítette elő Mátray Gábornak, a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára igazgatójának kéziratossal visszaemlékezése. A *Rövid jegyzmények Farkas András életrajzához* című, 1869-ben készült írásban olvasható először az a hiteles forrást nélkülöző megjegyzés, hogy „verses fércz műveit [...] többnyire saját kis kézi sajtóján nyomtatta, s ő maga kötötte be”. Mátray azt írja, hogy Farkas „Magas termetű, sovány ember volt; de buja természetű is, s veszélyes az ifjúságra; kivált fiúgyermeknek csábítója”. Mátray nem nevezi meg forrásait, saját diákori személyes élményét pedig röviden így foglalja össze: „Mikor és hol végzé pályafutását, alulírott, ki őt Pesten 1809–1811 közbeni tanuló[ként] ismer[te], nem tudja”. Mátray volt az, aki Farkas műveit „a Széchényi országos könyvtárban talált rongyalék-csomagokból menté meg”. Véleménye szerint „Farkas arczképe most már a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, s talán *Unicum* is. [...] Ha énekes vagy zenélő költész volt volna, őt mondhatnók a legutolsó vándor-troubadurnak a magyar költészek között”.⁴⁵

Farkas András XIX. századi utóéletéhez tartozik annak az 1875-ben névtelenül megjelent politikai pamfletnek a címe, mely nevét felidézve, maró gúnynyal jellemzi: *Ponyvára szánt verszagyvalék, firkantotta Holdmezei Cserey*

⁴³ Lauka 1853, 567.

⁴⁴ Matók 1857, 513–515; Danielik 1858, 75; vö. Katona 1802.

⁴⁵ Mátray 1869.

*Farkas András szelleme.*⁴⁶ 1877-ben *Irodalomtörténeti vázlat* alcímmel dr. Marquis álnéven Márki Sándor tett közzé három, humoros-szatirikus anekdotát Farkasról az *Üstökösben*. Márki jóval később, 1923-ban ismét közölte ezeket a történeteket, részben megváltoztatott hangnemben a *Magyarságban*. Összegző véleménye szerint „Cseréy-Berey Farkas a XIX. század elején olyanforma tekintélyben álló poéta volt, mint előtte Szél Gáspár, utána Sréter Kálmán, Vrabély György és Hazafi Verai János. Mindenre verseket írt [...]”.⁴⁷ Valójában Farkas több ponton különbözött ezektől a felsorolt „elődöktől” és „utódoktól”: állandó létbizonytalanságban élt, sokat vándorolt, munkahelye, biztos háttéré csak nagyon rövid ideig volt, s például Sréter Kálmántól eltérően nem osztogatta ingyen a munkáit.⁴⁸

Nyomtatásban megjelent műveit először Petrik Géza vette számba az Országos Széchényi Könyvtár és Széll Farkas debreceni gyűjteménye alapján. Farkas korábbiaknál jobban adatolt életrajzát Szinnyei József foglalta össze 1894-ben. Az életrajz után függelékként 51 nyomtatványát sorolta fel, hozzátéve, hogy ismeri Farkas saját munkáiról készített, 1814-ben megjelentetett bibliográfiáját, „melyek közt több előttem ismeretlen van, ha csak a címeket nem változtatta”.⁴⁹

Farkas András nem hiányzik a XX. századi történettudományi, irodalom- és művelődéstörténeti munkákból sem. Neve a szaklexikonokban rendszeresen megtalálható, azaz személye megfelel a magyar költészethez sorolás alapvető kritériumainak. Alakja az elmúlt száz évben szorosán összekapcsolódott a dilettáns irodalom, dilettáns költő, irodalom alatti, marginális irodalom fogalmakkal.

H. Kovács Zsigmond a kassai írók egyikeként emlékezett meg Farkasról, s – néhány közismert életrajzi adat felsorolása után – számba vette kassai vonatkozású írásainak egy részét. Ványi Ferenc *Magyar irodalmi lexikon*ába (1926) alkalmi költőként, Szinnyei adatai alapján került be. Munkáinak minősítése meglehetősen sommás: „irodalmi értéke [...] jelentéktelen”.⁵⁰ Trócsányi Zoltán először 1936-ban, majd 1958-ban a kicsapott diákok, peregrinusok, garabonciások között – Szinnyei adatait és forrásait felhasználva –, mint híres peregrinusról írt róla, munkáit azonban érzékelhetően nem forgatta. Írói tevékenységét Hazafi Verai Jánoséhoz és Honfi Dóra Istvánéhoz hasonlította.⁵¹

⁴⁶ *Ponyvára szánt verszagyvaték* [...] 1875.

⁴⁷ Márki 1877, 203; Márki 1923, 4.

⁴⁸ Sréter Kálmánról I. pl., Szinnyei, Magyar, XII, 1379.

⁴⁹ Petrik, *Bibliographia*, I, 742–745; IV, 1892, 38–39; Szinnyei, Magyar, III, 1894, 139–146; vö. még, BLC 105, 464; Klinda 1987, 80–82.

⁵⁰ H. Kovács 1907, 74–75; MIL 269.

⁵¹ Trócsányi 1936, 21–25; Trócsányi 1958, 384–387.

Szekfű Gyula *Magyar történetében* a rendi nacionalizmus jellegzetes képviselőjeként mutatta be a vándorköltő Farkast, aki Bessenyei és Kazinczy törekvéseihez képest dekadenciát mutat, s „a 90-es évektől harminc esztendőn át járta az országot [...] hitét is legalább négyszer változtatta, [...] a legmateriálisabb nemzetiséget hangoztatja”. Kosáry Domokos a *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* című történettudományi segédletében történelmi forrásként hivatkozott a „vándor poéta” Berei Farkas András több nyomtatványára. Munkáit Perecsényi Nagy Lászlóéval együtt a kisebb írók, az alkalmi irodalom, a dilettáns alkalmi költészet, a nemesi irodalom harmadvonalbéli „termékei” között tárgyalta, személyéről, tevékenységéről azonban nem közölt újabb adatokat. Pettényi Gyöngyössi János, Kovács József, Terhes Sámuel, Lukács Miklós, Mátyási József, Édes Gergely, Szeles János és mások társaságában elhelyezve, Kosáry sürgette Farkas és a felsoroltak műveinek feltárását, mondván: „A történelmi kutatás számára ezek a maguk idejében korántsem elszigetelt jelenségek igen jellemző adatokat tudnak nyújtani, bár az irodalomtörténet-írás alig, vagy egyáltalán nem vesz róluk tudomást, mivel e kor szépirodalmával szemben felállított művészi követelményeknek is messze alatta maradnak”.⁵² Valószínű, hogy a tartósnak bizonyuló irodalomtörténelmi érdektelenség miatt hagyta ki Kosáry Domokos Farkast *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* című összegzéséből, jóllehet munkái egy része a XVIII. században jelent meg.

Farkas András már korábban is közölt életrajzi adatai az 1963-ban megjelent *Magyar Irodalmi Lexikonban* egy német nyelvű munkájának említésével, arcképének és három, nyomtatásban megjelent műve címlapjának közlésével bővültek. A következő évben *A Hódmezővásárhelyi Állami Bethlen Gábor Gimnázium Évkönyvében* Sipka Sándor és Grezsa Ferenc értékelte várostörténelmi szempontból Farkasnak *A kis Trója pusztulása* című költeményét, s kétoldalmi szemelvényt közöltek belőle.⁵³

1966-ban Szalay Károly a magyar szatíra története felől közelített szerzőnkhez. A vidéki nemesi kúriák lakóit eltartásért szórakoztató „vándorló legények” között írt róla, akik, mint Száldobosi és Pósfay János, koruk népszerű, hivatásos tréfacsinálói voltak. Farkas jurátus nótáriusi éveit Szalay belehelyezte a XIX. század első felében élt magyar nemes ifjak életpályájába, akik törvénygyakorlati éveik alatt szívesen vettek részt a vidéki nemesi mulatságokban.⁵⁴ Bisztray Gyula a *Jókedvű magyar irodalom* című munkájában a

⁵² Hóman, Szekfű, 158; Kosáry 1954, 525, 537, 552, 560, 565, 615–616.

⁵³ MIL 1963, 329–330; *A Hódmezővásárhelyi*, 1964, 6, 13–14; Itt jegyzem meg, hogy Székely János, *Hódmező-vásárhely in. Város közkönyvtárának címjegyzéke, Hódmezővásárhely, Róth, 1911 c.* munkájában Farkas egyetlen munkáját sem vették számba.

⁵⁴ Szalay 1966, 244.

fűzfapoéták, ponyvaköltők és mesterkedő írók társaságában emlékezett meg Farkasról, s a három legnevezetesebb hazai fűzfapoéta egyikének tartotta. Több, korábban nyomtatásban megjelent Berei Farkas-adomát és legendát újraközölt, s néhány munkáját felemlítve, sommásan elmarasztalta. Ítélete szerint Farkas kihívó viselkedésű vándorpoéta volt, aki mennyiségre dolgozott, kevés fejtöréssel, műgond nélkül írt, s munkáiban a debreceni diákkorában megismert alkalmi verseket, valamint a korábbi másfél évszázad költői hagyományát utánozta.⁵⁵

Farkas Vácott kinyomtatott munkái kapcsán Holl Béla megjegyezte, hogy ebből az írói körből neki van a „legkevesebb köze a múzsákhoz, de ő a legszínesebb egyéniség”, s munkái „vásári ponyvára való ’kelendős’ füzetek” voltak. A korábbi közlésekből már ismert adatokkal és életrajzzal, „vándorköltő és alkalmi rigmusfaragó” minősítéssel Farkas András nem hiányzik a *Hódmezővásárhely jelesei* című életrajzi lexikonból és ennek későbbi kiegészítéseiből sem. Némileg meglepő, hogy a *Magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772–1849* a rendelkezésre álló adatok ellenére ismeretlen születési és halálzási adatokkal közölte Farkas nevét.⁵⁶

A *magyar ponyva tüköre* című összegző munkájában Pogány Péter újra közölte a korábban megjelent adatokat, s Farkast mint hírköltőt mutatta be, akit elsősorban verseinek terjesztési módja kötött a ponyva világához. Lukácsy András újabb adatok feltárása nélkül mint fűzfapoétát, az „első igazi ’főhivatású’ dilettánst” említette meg a „félművelt” Farkast. Hódmezővásárhely 1984-ben megjelent monográfiája mindössze néhány elmarasztaló sort szentelt neki, s László József is csak röviden, az ismert adatokból szemelgetve írt róla az *Új magyar irodalmi lexikonban*. Egy-egy munkáját az 1990-es évek helytörténeti irodalma is számon tartja. Így például Apró Ferenc a *Reggeli Délvilág* 1993. április 14-i számában bemutatta Farkas András *Felséges József [...] fő hertzeg Magyar Ország nador ispánnjának [...] Buda várából Ns. Szeged városába való útazása* című, 1809-ben megjelent nyomtatványát.⁵⁷

Farkas András irodalomtörténeti megítélésének lassú átalakulását jelzi Szajbély Mihály megközelítése, aki – több, a XVIII–XIX. század fordulóján élt kortársával együtt – belehelyezte Farkas munkásságát az irodalmi trivializálódás XVIII. század második felében megkezdődött folyamatába. Szajbély szerint Farkas munkáit – többekéivel együtt – az a hasznosságelv segítette életre, mely összefonódott a meggyőződéssel, hogy a szépirodalom művelése,

⁵⁵ Bisztray 1967, 516–525.

⁵⁶ Holl 1973, 66–68; Hódmezővásárhely jelesei, Életrajzi kislexikon, Hódmezővásárhely, 1974, 17; Kókay 1975, 447.

⁵⁷ Pogány 1978, 115–116; Lukácsy 1981, 281–294; Hódmezővásárhely története, 13; László 1994, 556; Apró 1993, 7; vö. még, Kárász, Herczeg, Kőszegfalvi 1991, 22.

elsősorban a magyar nyelv terjesztésében játszott szerepe miatt, hazafias kötelesség, függetlenül a megalkotott művek színvonalától. Szajbély megfigyelése szerint Miháltz Istvánnal és Wályi K. Andrással együtt Farkas is jelentős szerepet játszott e hasznosságelv gyakorlati megvalósításában. A folyamatos irodalomtörténeti érdeklődést tanúsítja, hogy Kerényi Ferenc *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)* című monográfiájából sem hiányzik Farkas neve. Kerényi Farkas idősebb gróf Beleznai Sámuel megölését feldolgozó verses históriájának három kiadásáról tesz említést, közli fejezetcímeit, s a művet behelyezi a halotti búcsúztatók műfaji és formai kereteibe.⁵⁸

A számba vett irodalomtörténeti adatoktól némileg eltér Farkas műkedvelő rézmetsző tevékenységének művészettörténeti értékelése. Pataky Dénes *A magyar rézmetszés története* című munkájában metszőként nem szerepel Farkas neve. Ugyanakkor Pataky két változatát is katalogizálta Farkas arcképének, s ismeretlen XIX. századi művésznek tulajdonította azokat. Rózsa György a debreceni rézmetsző diákokról írt könyv bírálatában megkísérelte áttekinteni metszeteit, majd a *Művészet Magyarországon 1780–1830* című katalógus mint „kritikus szemű író”-ra és „naiv bájú” rézmetszőre hívta fel a figyelmet. Legutóbb Farkas egyik rézmetszete és annak felirata adott ösztönzést egy, a 137. zsolttárhoz kötődő irodalmi és képzőművészeti motívum vizsgálatára.⁵⁹

Az éppen kétszáz évet átívelő adatok vázlatos historiográfiai áttekintése alapján megállapítható, hogy Farkas életrajza és sokat emlegetett, a legtöbbek által bírált írói tevékenysége lényegében máig feltáratlan. Míg például az egyik kései utódjának tartott, magát „a haza vándor lantosá”-nak nevező Hazafi Verai János bekerült Weöres Sándor említett antológiájába⁶⁰, Berei Farkas András a szerzővé nyilvánításnak még erre a fokára sem jutott el. Bár a bemutatott anyag számos fontos megfigyelést és részigazságot tartalmaz, önálló tanulmány nem készült róla, s az említésekben jól megfigyelhető az anekdotikus életrajzi elemek és a beható vizsgálat nélkül született, sommás ítéletek kritikátlan átvétele, irodalomtörténeti hagyományozódása.

Tárgyválasztás

Berei Farkas András a vele foglalkozó szakirodalom – mint arról szó esett – vándor hírköltőként és alkalmi munkák szerzőjeként mutatta be. A szerzői tárgyválasztás azonban a valóságban gazdagabb és összetettebb volt e két té-

⁵⁸ Szajbély 2001, 36–37; Kerényi 2002, 222–223.

⁵⁹ Pataky 1951, 261; Rózsa 1978, 106–109; *Művészet* 1979, 228–229, 70. tábla; Papp 2001.

⁶⁰ Három veréb hat szemmel 1982, 2, 450–452.

makörnél. A művek forrásai esetenként jóval távolabbra mutatnak a valódi vagy fiktív megrendeléseknél.⁶¹

I. A nyomtatásban megjelent munkáknak kevéssel több, mint fele **kötődik valamilyen alkalomhoz**, előre tervezett vagy váratlanul bekövetkezett eseményhez. Ezen belül az ünnepi alkalmakra készült kiadványok rendszerint az *emberi élet jelentős fordulóihoz*, az életpálya jeles eseményeihez kapcsolódnak. A két névnapi vers mellett, melyeket Kollonitz László kalocsai érseknek címzett (1798, 1799)⁶², 1800–1817 között Farkas menyegzői köszöntők egész sorát készítette el. Ezeken a lakodalmakon rendszerint részt vett, s a jelenlevőket, ruházatukat és az ünneplés rendjét részben versben, részben prózában örökítette meg. József Antal nádor és Alexandra Pavlovna (1800, 1803), valamint I. Ferenc császár és Mária Ludovika (1808) az egész ország érdeklődésére számot tartó menyegzőjének leírása két-két magyar nyelvű kiadványban jelent meg, az utóbbi Szegeden németül (1808) is nyomdafestéket látott.⁶³ Az uralkodói házasságkötéseken kívül szívesen megverselte vidéki nemesek esküvőit, így például 1807-ben Divényi Antal, 1817-ben Jekelfalvai Jekelfalusi József lakodalmát. Az 1799–1820 között készült halotti verseiben egyaránt megörökítette fiatal lányok (például Harsányi Józsefa, 1799) vagy asszonyok (Zsigmondffy Petronilla, 1814), a főpap (Batthyány József, 1799) és a királyi család egyik tagja (Mária Terézia, 1807) elhunytát. Ezek közül több második kiadásban is megjelent.

A privát ünnepek fényét megörökítő nyomtatványok mellett közel harminc, az egész országot vagy egy-egy országrészt, vármegyét, egyházmegyét, illetve várost érintő *társadalmi és történelmi eseményt* is megverselt. Ezeken a művek tanúsága szerint kivétel nélkül jelen volt, s az események aprólékos leírásán kívül a megjelenteket is rövidebb-hosszabb versbe foglalta. Megverselte például az 1797. évi nemesi felkelést (megjelent 1801-ben) és az alföldi magyar nemesek 1805. évi felkelését.⁶⁴ Több országgyűlésről, így az 1807. évi budai, az 1811. és 1825–27. évi pozsonyi diétáról tudósított.⁶⁵ Művei tanúsága szerint 1794–1827 között részt vett a Szatmár (1794), Heves és Külső-Szolnok (1808, 1822), Csongrád (1809), Borsod (1810, 1825) és Vas (1827) vármegyei tisztújításokon, főispáni beiktatásokon. Két kiadásban is megjelent a szegedi városi polgárőrség felállításáról készített munkája. 1827-ben az új

⁶¹ E részhez l. még, Knapp, Bibliográfia.

⁶² Farkas 1798; Farkas 1799.

⁶³ Farkas 1800; Farkas, József Antal 1800; Farkas 1803; Farkas 1808; Farkas, Menyegzői 1808; Farkas, Die Vermaehlungsfeyer 1808.

⁶⁴ Farkas 1801; Farkas 1805.

⁶⁵ Így pl., Farkas, Buda 1808.

váci püspök kinevezésére, 1820-ban Rudnay Sándor esztergomi érsek beiktatására adott ki verseket.⁶⁶

A felsoroltakon kívül viszonylag kevés *rendkívüli eseményhez*, illetve a *korszakban közkedvelt egyéb alkalomhoz* szabott munkát készített. Versbe foglalta például a szülővárosát pusztító tűzvészt (1808), megverselt két gyilkosságot (1819), s több újévi és egyéb alkalomra szóló köszöntőt készített. 1823–1825 között néhány olyan alkalmi munkája is megjelent, melyekben keveredtek a különféle, esetenként egymással ellentétes témák, így például a halotti és a menyegzői versek.

Legsikeresebb alkalmi kiadványa egy családi gyilkosságot, a neves könyvgyűjtő és földbirtokos gróf Beleznay Sámuelnek fia, ifjabb gróf Beleznay Sámuel által történt meggyilkolását verselte meg. A tettest halálra ítélték, s az ítéletet végrehajtották. Az országos érdeklődést kiváltó eseményről szóló vers eltérő hosszúságú szövegvariánsokban, 1819–1829 között összesen hat kiadásban látott napvilágot Vácon, Budán és Nagyváradon.⁶⁷

II. Az alkalmi kiadványok mellett Farkas András munkáinak kevéssel több mint egyharmada **nem kötődött konkrét eseményhez**. Az általa német nyelvből magyarra fordított egyetlen munka (*Elisa testamentoma a maga kedves leányához*, 1803) a nőneveléssel foglalkozik. Már 1798-ban elkészítette, de az előbbi munkánál egy évvel később, 1804-ben tudta megjelentetni az ugyancsak nőnevelési szándékkal írt verses mitológiáját, „poetica historia” megjelöléssel.⁶⁸ Az irodalmi élet nyilvánosságához fordul, vélt vagy valóságos mecénásaihoz szóló költői, írói önvallomásai 1808–1819 között láttak napvilágot. Alkalomtól független önálló versei, verses magyarázatai (például a *Mi Atyánkhoz*), melyeket gyakran közmondásokkal, találós kérdésekkel vegyített, 1808–1831 között folyamatosan kerültek ki a sajtó alól.

1810–1825 között több franciaellenes tartalmú, a Habsburg-házzal lojális, a szerző nevének feltüntetése nélkül, cenzúrázatlanul kinyomtatott verse foglalkozott Napóleonnal és a napóleoni időszak eseményeivel.

III. Az önállóan megjelent nyomtatványok közül a fennmaradó, valamivel több mint egytizednyi **egyéb témájú** munkából az utazás, a vándor életmód ihletett néhányat. Farkas önéletrajzi jellegű útleírásai részben szülei, részben saját életútját kísérik nyomon. Az erősen kiszínezett, kalandos úti történetek közé sorolható a Belgrád 1789. október 9-i visszafoglalásáról szóló. A Gvadányi József által is megverselt eseménynek saját állítása szerint Farkas szemtanúja volt; Farkas e versezete négy évvel Gvadányié után, 1794-ben jelent

⁶⁶ Így pl., Farkas, Szomorú 1820.

⁶⁷ Utolsó kiadása, Farkas 1829.

⁶⁸ Farkas, Elisa 1803; Farkas 1804.

meg.⁶⁹ 1809-ben József nádor szegedi utazását foglalta versbe. Egyetlen fiktív útleírása a Szentföldet mutatja be (1804).

E rövid áttekintés tanúsítja, hogy Berei Farkas András műveinek témái éppúgy összevethetők a korszak világi tárgyú ponyvanyomtatványjaival, mint az úgynevezett „magas irodalom” tárgyválasztásaival. Ha egykori aktualitásuk, a bennük található hír és újság értéke szerint osztályozzuk a témaköröket, a nyomtatványok mintegy egyharmada tarthatott számot általános, országos érdeklődésre. Az országgyűlésekről szóló munkákon kívül ide sorolhatók a nemesi felkeléseket, uralkodói házasságkötéseket és utazásokat, valamint a napóleoni eseményeket bemutató kiadványok. Az egy-egy vármegye vagy kisebb földrajzi terület – például Kassa és környéke – számára hír értékkel szolgáló munkák közel egyhatodát teszik ki Farkas nyomtatványainak. Átlagosan ugyanennyi az egy-egy személy vagy család magánéleti eseményeivel foglalkozó munka. A nyomtatványok fennmaradó egyharmad része esetenként újra és újra aktualizálható hírekhez kapcsolódik. Ezeket – a mindenkori aktualizálhatóság mértékének megfelelően – hosszabb időn át forgalomban lehetett tartani.

Ez a megoszlás egyúttal jelzi, hogy Farkas alkotói módszerének meghatározó vonása volt az egy adott időszakban általános érdeklődésre számot tartó, illetve ismételtlen a figyelem középpontjába emelhető témák tervszerű kiválasztása és kidolgozása. Ez a stratégia jelzi azt is, hogy Farkas valóban megakart élni a nyomtatványokból, s e cél megvalósítása érdekében témáinak alárendelve dolgozott.

Az egy nyomtatványon belül megjelenő tematikák időbeli változására fordítva a figyelmet, Farkas aktív írói életszakaszában, 1794–1829 között, három nagyobb időszakot lehetett elkülöníteni. 1794–1816 között mindig törekedett egy-egy jól körülhatárolt téma lehetőség szerinti alapos kidolgozására és önálló megjelentetésére. Ez az elképzelés 1817-től megváltozott, amikor a kiválasztott központi témához egy nyomtatványon belül esetenként egy vagy több, kisebb-nagyobb melléktema kapcsolódott. Az első ilyen, vegyes tematikájú nyomtatványt *A nap alatt vitézkedő naporoszlan [...] és a Pokol szemetjén kukorikoló kakas* címen jelentette meg 1817-ben, s az alcím szerint *A Tokaji, Mádi, Tartzali, Tájjai Keresztúri, Újhellyi, Vátzi, Gödöllői Szőlő Hegyeken [...] Simon Iuda napján szüretelő Uraságok mulattságokra* szánta. A különféle témák együttesére utal a nyomtatvány borítékcíme, *A pünkössti királyság* is. A korántsem szüreti mulattatókat tartalmazó nyomtatvány alaptémája a napóleoni korszak, s a bemutatott történeti és politikai eseményeket a békességről írt versek, valamint Párizs városának leírása egészítik ki. A „Bé záró versek”-ből

⁶⁹ Farkas András, Belgrádi hét tüközetek. In: Farkas 1794, 103–124; Gvadányi 1790.

megtudjuk, hogy az író itt sem tört irodalmi babérokra, s megelégedett a „szüretelő uraságok” szórakoztatásával:

„Mért törjek tövissért így a magos hegyre?
Ha a lapos téren rósát szedek egyre.
Mért vágnék vagy a Ditsősség halmára
Ha a selyem ágyról fektet a szalmára”⁷⁰

Az 1817–1822 között napvilágot látott munkákban Farkas még nem élt rendszeresen az eltérő témák elegyítésének technikájával, 1823 után azonban általánossá vált a vegyes, esetenként egymással gyökeresen ellentétes tartalmak egy kiadványon belüli szerepeltetése.

A három szakasz időbeli alakulása viszonylag pontosan utal az 1817-től tudatosuló írói sikertelenségre, s egyúttal jelzi Farkas törekvését az olvasói érdeklődés minél szélesebb körű felkeltésére, illetve megőrzésére. Mutatja azt is, hogy Farkas ragaszkodott fiatalkori tervének, a vándorló poéta eszméjének megvalósításához, s attól nem tudott vagy nem is akart elszakadni. Tárgyváltásait alapján valóban Berzsenyi Dániel egyik ellenpólusa volt. Míg Berzsenyi a „nagyobb, magasabb tárgyakat” ajánlotta; felvetését, „az a kérdés tehát, hogy dorombolni akar-e a poéta, vagy lantolni?”, Farkas a doromb javára döntötte el, s lényegében beteljesítette Berzsenyi jóslatát, „Pindarus lantján is csak konyhadalokat” pengetett.⁷¹

Keletkezési körülmények, munkamódszer

Farkas András rendszeresen rögzítette munkái keletkezésének külső körülményeit. Az alkalmakhoz kapcsolódó nyomtatványokon kívül más kiadványaiban is bőven olvashatunk arról, hol, mikor, milyen körülmények között készült egy-egy munka. Szerzőnk már második nyomtatásban megjelent munkája címében kiemelt helyen tájékoztatta olvasóit arról, hogy e művét „készítette [...] Károlyban”.⁷²

A megírásra vonatkozó szerzői megnyilatkozások egyenértékűek és párhuzamba állíthatók a nyomtatványok híryanagával. Amikor például Farkas Pesten élt, s két egymást követő évben itt készített névnapi köszöntőt a kalocsai érseknek, a *Szent László tsillagja* című nyomtatványban (1799) azt is tudatja, hogy a Pesten, illetve Budán kinyomtatott verseket nem ő maga adta át az ünnepeltnek, hanem úgy küldte el Kalocsára. Egy másik alkalommal megtudjuk, hogy a József Antal nádor menyegzőjéről készített verset (*Pannónia*

⁷⁰ Farkas 1817.

⁷¹ Berzsenyi Dániel levele Dukai Takách Juditnak. In: Tarnai, Csetri 1981, 489–490.

⁷² Farkas, Páratlan 1794.

öröme, 1800) „Pesten, Sept. Oct. Nov. és Dec. Hónapok éjszakáiban, 1799. Esztendőben” írta.⁷³

Farkas munkáinak több mint egyharmadában vélte fontosnak, hogy kitérjen a kézirat keletkezési körülményeire. Gyakran tudósított arról, mennyi idő alatt készült el egy-egy kézirat. Így például megtudjuk, hogy a nyolc nyomtatott lap terjedelmű *Hazai tudósítás* 1811. november 10-én Pozsonyban született, s ugyanitt több hónapon át, 1811 Szent Jakab havától 1812 „Első Hóld tőlté”-ig dolgozott a *Diétai elmélkedéseken*. Az utóbbi műben arra is ígéretet tett, hogy a teljesebb nyomtatott változat „el-készül József napi Pesti Vásárra”. Az 1825–27. évi országgyűlésről szóló, *Diéta [...]* című munkáját azonban már nem a pozsonyi helyszínen, hanem feljegyzései segítségével „Ketskeméten beteges erővel a Téli Hónapokban 1825-ben” dolgozta ki.⁷⁴

A megírás közvetlen körülményein kívül többször egyéb részletekről is tájékoztat kapunk. Megtudjuk például, hogy *A haza kétszer kötött, négyszer bomlott békessége [...]* (1822) című munkájában a *Párisi Dallok* (1813), a *Victoria Parisiensis* (1814), *A láthatatlan látó-kép* (1815), a *Herósi Dallok* (1821) és a *Fama volat* (1821) című kiadványokban részben már megjelent verseit és azok változatait bővítette ki és írta át. Ezt a huszonöt nyomtatott levél terjedelmű új változatot vallomása szerint „Tokajban harmadik saját Házikomban. Első Hóban 1822-ben” készítette. E körülmény nem zavarta meg abban, hogy ezt az 1822-ben elkészült munkát a *Victoria Parisiensis* egyik átdolgozott kéziratára (*Herósi Dallok*, 1821) 1820. május 8-án Bécsben kapott cenzori engedély feltüntetésével adja ki.⁷⁵

Néhány alkalommal tovább pontosította a készítés körülményeit. Így például *Az Úri Imádság magyarázatja* (1819) című munka „Költ Gyöngyös Városában a Petze parton, 1817-ben, a Békesség Arany esztendejében: Angyali Manka Sz*R*K*J* Árva Kis Asszony Kis Arany Virág Kertjében”.⁷⁶

⁷³ Farkas 1799; Farkas 1800, A_{5v}–A_{6v}: „Farkas András a K. T. Hites Nótáriussa. [...] „Irtam Pesten, Sept. Oct. Nov. és Dec. Hónapok éjszakáiban, 1799. Esztendőben.”

⁷⁴ Farkas 1811, 8. p.: „Irtam Posonyban Novemb. 10-dik napján 1811-ben [...] Berei Farkas András”; Farkas 1812., (8_{r-v} (15–16. p.): „Az egész Munka el-készül József napi Pesti Vásárra, két rézre metzett képekkel fog fel ékesíttetni. A Póétai Virágok, és a Farsangi musika is hozzá fog kötetni: 5 forint lesz az ára Schain Bankóban. [...] Irtam Posonyban Első Hóld tőltén 1812-ben [...] (Versifex Aulicus)”; Farkas 1826, A_{3v}: „Irtam Ketskeméten beteges erővel a Téli Hónapokban 1825-ben. Farkas András, Jésum szarándokja, A Hazában fizetés nélkül szolgál.”

⁷⁵ Farkas 1822, [1]_{1r}: borítéké cím: „A három béke fejedelem.” [1]_{2v}: „[...] imprimi potest. Viennae 8 Maii 1820.” 1*_{3v}: „Tokajban harmadik saját Házikomban. Első Hóban 1822-ben Hazának, Felségtek hív Jobbágy Szolgája Szinyei Farkas András.”

⁷⁶ Farkas 1819, 16. p.: „Költ Gyöngyös Várossában a Petze parton, 1817ben, a Békesség Arany esztendejében: Angyali Manka Sz* R* K* J* Árva Kis Asszony Kis Arany Virág Kertjében. – Sz. F. mk. L. S.”

Ha egy kézirat csak évekkel a megverselt esemény után jelent meg, Farkas akkor sem törölte a megírás részleteire vonatkozó megjegyzéseket. Az 1797. évi nemesi felkelésről szóló, *Pannónia szomorúsága* című munka például 1801-ben jelent meg, kézírata viszont évekkel korábban, az eseményekkel egy időben készült: „akkor írtam [...] mikor a Nemesek már mind Körmöndről [...] el-költözvén, Honos Táborba szállottak”.⁷⁷

Az átdolgozott, kibővített, különböző hosszúságú szövegváltozatokban újra megjelent munkáktól eltekintve a kiadványok csaknem feléből hiányoznak a készítésre vonatkozó, előbbiekhöz hasonló megjegyzések. A megírás legfontosabb körülményeire azonban ezekben az esetekben is következtetni lehet. Ezt több adatsor segíti elő, így például a megverselt alkalmak ideje és helyszíne, a kiadványokban említett, utolsó datált események, a cenzori és nyomtatási engedélyek. Az ismeretlen keletkezési és nyomtatási körülmények a kiadványok mindössze alig több mint egytizedénél okoznak elsősorban bibliográfiai természetű gondot.

A megírásra és a megjelentetésre vonatkozó megjegyzések összevetéséből kitűnik, hogy az alkalmakhoz kötődő munkák közül tíz alatt van azok száma, melyek nem közvetlenül az adott alkalomhoz illeszkedően láttak napvilágot. Ez a körülmény mindennél nyilvánvalóbban bizonyítja a szerző ügyességét és vállalkozó kedvét művei megjelentetésében.

A művek keletkezési körülményeinek folyamatos közlése mellett Farkas András más formában is gondoskodott munkássága átfogó dokumentálásáról. Időről-időre elkészített műjegyzékeiben tervszerű rendben állította össze régebben megjelent, frissen kinyomtatott és közvetlenül megjelenés előtt álló munkáit.

Már több évvel az első műjegyzék összeállítása előtt, második nyomtatott munkájában (1794) fontosnak tartotta közölni, hogy ez a nyomtatvány „második Poetai Szerzeményemnek második Sengéje”.⁷⁸ Az egymást követő kiadványokat egy sajátos gondolati rendszerben helyezte el, melyben – mint látni fogjuk – a megvalósult művek, a kéziratok és az írói tervek özszemosódtak, illetve a mindenkori kiadási lehetőségeknek megfelelően váltak aktuálissá.

Az első autobibliográfiának tekinthető, rövid összeállítást 1803-ban a *Pannónia öröme* című munka második kiadásának végén jelentette meg *Tóldalék* címen. A felsorolt hat mű azoknak a mecénásoknak a névsorát vezeti be, akik „előpénzt adtak” a kinyomtatáshoz. A megörökített kiadványok közül ma öt ismert példány szerint. Az ötödikként közölt, *Biblis Tsalóka Napja* című jelenleg ismeretlen, s a későbbi műjegyzékekben sem található meg. Tartalmá-

⁷⁷ Farkas 1801, 32.

⁷⁸ Farkas, Páratlan 1794, [A]_{gr} : „[...] második Poetai Szerzeményemnek második Sengéje [...]”

ról mindössze annyit lehet tudni, amennyit Farkas a *Pannónia öröme* 1800-ban megjelent első kiadásának 79–85. oldalán közölt, feltehetően a kézirat alapján.⁷⁹

Az első és a második hosszabb műjegyzék 1808-ban, illetve 1810-ben jelent meg, egy-egy önálló nyomtatvány részeként.⁸⁰ A jellemző szóhasználat szerint mindkettő a „Száz ötven árkusból álló eredeti” munkákat tartalmazza, melyeket Farkas tizenöt év alatt írt, miután elbúcsúzott „ama Debretzeni Reformátusok Anya-Oskolájától”. A jegyzékek elsődleges célja az volt, hogy segítségükkel a szerző újabb mecénásokat találjon, akik továbbra is biztosítják a nyomdaköltséget. 1808-ban tizenhat, 1810-ben húsz számozott tételbe sorolta munkáit. Egy-egy tételben esetenként több munkát is felsorol, s a megadott címek többnyire csak tartalmilag vethetők össze a nyomtatványok címével. Ez jelentősen megnehezíti az azonosítást a ma is számba vehető kiadványokkal.

A két jegyzékben először a nyomtatásban megjelent művek találhatók, majd ezt követik „A sajtó alá adandó Darabok Nevei” (1808), illetve „A nyomtatás alá adandó Darabok” (1810). A felsorolt munkák a hasonló szerkezet ellenére közel sem azonosak a két jegyzékben. A már megjelent nyomtatványokat felsoroló első részben az egymással megfeleltethető címeken kívül néhány további mű is helyet kapott, s köztük van olyan is, amit nem sikerült azonosítani egyetlen ma fellelhető nyomtatvánnyal sem.

Példaként közlöm a két lista első részének párhuzamba állítható tételeit:

1808:

- (1) Pokolbéli Útazás
- (2) A Földi Jerusálem, vagy a szép Pa-
lesztina le írása.
Jerusálem felé Útazás.
- (3) Pannónia Öröme.
- (4) Pannónia Szomorúsága.
- (5) A Lói-vagy inkább a Szoboszlói-
Tanás.
- (6) Külömb külömbféle alkalmatosságok-
ra készített Verselések, a Szegedi, és
Tömösvári Polgárok, és a Bekötött
Zsák
- (7) Mária Therésia Királyné Sírhalma,
első Ferentz Tsászár Mennyegzője,
avvagy a Tor után történt Lakodalom,
A Szomorú Öröm, Divényi Antal, és

1810:

- Pokolbéli Útazás
- Palestina le írása, vagy a Mennyei
- Pannónia Öröme.
- Pannónia Szomorúsága.
- a Lói-vagy inkább a Szoboszlói Ló-
Tanás.
- Az 1807. dik béli Ország Gyűlésének
le írása.
- A Mecénás, és a Poéta, avvagy Poétai
Virágok.

⁷⁹ Farkas 1800; Farkas 1803, [110].

⁸⁰ Farkas, A mecénás 1808, VII–IX.; Farkas, Apolló 1810, 2_{1–3r}.

- Plachi Helena Versei, Debretzeni Tsapó Sófia Levelével egybe foglalva.
- (8) Az ártatlan életű Músának Egerbe való Útazása, a Báró Fisscher Egri Érsek
- (9)

Örömeire készült versekkel egybe foglalva.

Felséges Mária Theresia Sirhalmi Versei, először Ö Császári Királyi Felsége kegyes költségével, és Engedelmeivel másodsor M.F. Tiszt. Szabó András Úr Kassai Püspök Istenes Segedelmével ki adva. – Felséges Második Ferentz Austriai Császár Mennyegzője, avvagy a Tor után történt Lakodalom. Német újj Vári Hertzeg, és Gróf Battyán Magyar Ország, Primássa Sirhalmi versei. A Szomorú Öröm – a Vátzi Inneplés. Debretzeni Csapó Sófia Levele. A Kis Trója pusztulása. Nagy Károlyi Bé iktató Gyűlés. Szegvári Bé Iktató Gyűlés. Felséges József Antal Magyar Ország Nádor Ispánnának Szegedi Útazása. Gróf Kun Susánna Kis Aszszonytúl, és Báró Intzéditől kapott Levelei a Vers Irónak, Báró Fisscher Egri Érsek Világi Inneplése. Divényi Antal Mennyegzője. Kováts Juliána Versei.

A bemutatott részlet jól mutatja, hogy Farkas András ugyan műjegyzéket állított össze, de annak elkészítésekor nem a bibliográfiai hitelesség volt a legfőbb szempont. Valószínű, hogy sem a nyomtatványok, sem pedig azok kéziratai nem álltak rendelkezésére hiánytalanul, s emlékezetből sorolta fel megjelent munkáit.

A „sajtó alá adandó darabok” között még nagyobb a zavar. A tartalom vagy elképzelés alapján megformált címek esetenként több ismert nyomtatványra is illenek, máskor pedig eggyel sem azonosíthatók. Az utóbbi esetben feltételezhetjük azt is, hogy ha valóban elkészítette és kinyomtatatta a műveket, akkor egyetlen példány sem maradt fenn belőlük. Valószínűbb azonban, hogy e munkák egy része el sem készült, mivel a későbbi műjegyzékekben nincs nyomuk, azaz csupán a szerző terveiben élhettek. Így például az 1810 után megjelent nyomtatványokban még hivatkozásként sem bukkan fel a

„Karthigám Török Kis Aszszony Tengeren való hányattatásának leg rövideb, fontos elő adása, más magyarsággal, folyó beszédben Mészáros Ignátz után” vagy a „Theseus és Ariadne szerelmének leg igazabb Kőlteményes le írása” című mű.

Felvethető a kérdés, vajon volt-e a szerzőnek más célja is ezekkel az összeállításokkal, mint a mecénások megnyerése és saját teljesítményének reprezentálása? Valószínűleg igen, mégpedig időről-időre egy határozott írói szembesülés a több művet – a már kinyomtatott munkákat, a nyomdakész kéziratokat és az írói terveket – együtt „mozgató”, folyamatosan egy rendszerben tartó alkotás folyamatával. Ez az alkotói technika jellegzetesen kötődik Farkas életmódjához: a vándorköltőnek nem volt állandó lakóhelye, munkái egy részét gyakrabban látogatott szálláshelyein hagyta, s nem tudhatta, következő alkalommal megtalálja-e azokat. Metaforikusan szólva, mindenét magával hordozta, s a műjegyzékek ezt a „mindent” összegezték. Egyszerre jelentették az elkészült nyomtatványok számbavételét és az adott időpontban elképzelt, megtervezett további munka folyamatát. Így kerülhettek bele például az 1810-es jegyzékbe olyan, csupán látszólag mellékes közlések, melyek egy munka új kiadására vagy egy kézirat tervezett megjelentetésére vonatkoztak.⁸¹

Farkas András harmadik és negyedik autobiográfiája 1819-ben és 1820-ban jelent meg a *Patens* [...], illetve a *Rósa hartz vagy Farsangi ének* című munkákban.⁸² Mindkettő ugyanazt a jellegzetes címet kapta: „Hód-Víz parton Hód világon 1777-ben született Szinyei Farkas 180. árkusból álló Eredeti Poétai Munkái, mellyeket írtt 20. esztendőök alatt”. Az életmű terjedelmének az előző jegyzék óta eltelt tíz évben történt mindössze 30 „árkusnyi” növekedése felhívja a figyelmet a szerzői aktivitás gyengülésére, a munkakedv és – intenzitás csökkenésére. Az alkotás iránti elkedvetlenedés tendenciáját egy másik tényező is bizonyítja. Farkas 1819-ben több mint tíz címhez, 1820-ban pedig esetenként közölte a munkák árát is, s utalt a kiadványok külsejének sajtósságaira.

A két újabb műjegyzék megjelentetése – az előző kettőhöz hasonlóan – elsősorban a mecénások megnyerését kívánta szolgálni. A *Patens* „Édes Haza!” megszólítással kezdődő bevezetőjében Farkas a „jó szívű Hazafiak”-tól és a „jó gondolkozású okos Uri ember”-ektől várta az anyagi segítséget: „száz nyóltzvan árkusból álló eredeti kéz írásaim nyomtattatása és négyezer

⁸¹ Farkas, Apolló 1810, 2_{1-3r}, „[...] előszször Ö Császári Királyi Felsége kegyes költségével, és Engedelmével másodsor M. F. Tiszt. Szabó András Úr Kassai Püspök Istenes Segedelmével ki adva”; „[...] mellynek párt fogását magára vállalta T. Bernátfalvai Földvári Károly Úr, T. Pest Vármegye Tábla Birája”.

⁸² Farkas, *Patens* 1819, [1]_{1r-2v}; Farkas, *Rósa* 1820, 9. levél.

forintból álló költségem pótolása, és könnyebbitése végett méltóztassanak magokat jól tévőim közzé számláltatni, és bődögülésomban meg egyezni”. A kérés egyik esetben sem magukat a jegyzékeket vezeti be, ami utal arra, hogy a szerző elsődleges célja az újabb munkák kinyomtatása mellett felhalmozódott adósságainak törlesztése volt.

Az újabb jegyzékek szerkezete eltér a két előzőétől: a *Patens*ben „A régiebb Munkák Nevei nyomtatásban” részt „Az Új Munkák Nevei” követik, a *Rósa hartz*ban pedig e két rész után „A készületben levő Munkák Nevei” található. Farkas mindkét jegyzékben harminc tételben sorolta fel munkáit, s a leírások pontosabban követik a nyomtatványok címeit, mint az előző „bibliográfiákban”, azaz könnyebben azonosíthatók. A két jegyzék egy kivétellel ugyanazokat a munkákat tartalmazza, esetenként eltérő sorrendben. Így például a *Poétai Virágok* 1819-ben a régebbi munkák között található 12-es jelzéssel, 1820-ban viszont egyszer a régebbi nyomtatványok között (12), egyszer pedig 24-es jelzéssel mint „készületben levő Munka” szerepel. Itt valószínűleg a több eltérő tartalmú, de azonos című *Poétai Virágokra* történt utalás – némileg megtévesztő módon. 1819-ben egyetlen olyan leírás található, mely nem ismétlődik meg 1820-ban: „19. Rudnai Sándor Magyar Ország Primássa, az Üdvezlő Fő Rangok és az Esztergomi fegyver viselő, Magyar Polgár sereg által meg tiszteltetése Májor és Tanátsbéli Juhász János, és Fő Adjutáns Lester Urak Vezérlések alatt. Báró Szepesi Erdélyi Püspök Versei Tóldalékban az ára 2 forint”. A tartalom alapján készült leírás két nyomtatott munkával is kapcsolatba hozható: az 1820-ban Bécs nyomdahellyel megjelent *Szomorú vigasság* csupán Rudnay Sándor köszöntését, a feltehetően 1822-ben ismeretlen helyen kinyomtatott *Új Jerusálem Isten várossa* pedig mindegyik jelzett szöveget tartalmazza.⁸³ A címleírások szövege nem azonos; ugyanazt a munkát Farkas másként írta le 1819-ben és 1820-ban: „28 Egy Víg Játék ily név alatt. Új módi kis Aszszony az az: félig Aszszony félig lány K. J. Gyöngyösön” (1819) – „28 Új modi kis Aszszony félig Aszszony félig lány” (1820).

A munkamódszer átalakulására, a szerző alkotáshoz való viszonyának gyökeres megváltozására figyelmeztet az árák jelzése és a tervek szűkülése mellett a *Patens* szövege: „Házam vólt, és most Házatlan vagyok: Házás társam nints, Hazámat 20 esztendeje mint Poéta fizetés nélkül szolgálom, ezen szolgálatomért Ország, Világ tsaló Nevet nyertem [...] Húsz esztendő Poéta vagyok, és 1820dikban mint a Berei Nevet Szinyeire; úgy a Poéta Nevet Bibliopola vagy Könyv Áros Névre változtatom, Bizonyos okon Gyöngyösön léssen ezen túl rendes lakásom; és ott Szilágyi István Úr viszi képemben az

⁸³ Farkas, Szomorú 1820; Farkas, Új 1822.

Árulás mesterségét [...] eddig mint Poéta Világ bolondja voltam; már Szerelem bolondja lések”.⁸⁴ Farkas álmai azonban nem váltak valóra, nem nősült meg, könyvkereskedő sem lett, s névváltoztatása kivételével (Szinyei Farkas) nagy elhatározásai összeomlottak. Alkotómódszere idősebb korában – 1820 után, amikor betöltötte ötvenedik életévét – nem sokat változott. Az alkotóerő és -kedv csökkenésével viszonylag kevés, egyre keserűbb, illetve ironikusabb hangú új vers került ki a kezéből, s általánossá vált a korábbi munkáit átszerkesztő, újra megjelentető, más szövegegyüttesekbe integráló törekvése.

Ennyiből is látható, hogy Farkas András írói módszeréhez hozzá tartozott az életmű darabjainak folyamatos együtt kezelése és mozgatása, a folyamatos változatképzés, s hogy az önálló mű fogalma nehezen meghatározható. Tervezett munkái közül az éppen elkészült részleteket már a mű teljes befejezése előtt megjelentette. Így például a már említett *Biblis Tsalóka Napjából Schólion* címmel közölt néhány oldalt a *Pannónia örömeiben*.⁸⁵ A részközléseken kívül gyakran élt a korábbi munkáira történő emlékeztetés eszközével, a kor szokásának megfelelően egy másik mű szövegében éppúgy, mint jegyzetekben. Több 1815 után megjelent nyomtatványa címében felsorolta egy-két korábbi, írói működésére legjellemzőbbnek tartott munkájának címét.⁸⁶ A jelenleg példány szerint ismeretlen *K*** Juliánna Arany Virág Kertje* című munkára az *Arany A, B, C* (H. n. [1815 után] ny. n.) címén kívül több munkájában változatlan formában hivatkozik, ezért az aligha lehet azonos a két kiadásban is megjelent *Kováts Juliánna sírhalmi oszlopa* (1805, 1808) című halotti verssel.

Az emlékeztetés módszeréhez tartozik, hogy Farkas azonos kifejezéseket használ az azonos témájú kiadványok címében. A névnapi köszöntők, lakodalmi versek címében többnyire az ‘öröm’ szó ismétlődik, a halotti versekben pedig a ‘sírhalom’ és a ‘tündér-világ’.⁸⁷

A nyomtatásban megjelent munkák szöveggondozását, a sajtóhibák javítását és a tartalmi kiegészítéseket a szerző következetesen, minden kinyomtatott példányban saját kezével végezte. Az 1807-es budai országgyűlésről szóló nyomtatvány rövidebb változatában (1808) az utolsó nyomtatott szó után kézírással fejezte be az ismeretlen okból félbemaradt mondatot, s az 1816-ban

⁸⁴ Farkas, Patens 1819, 18–19.

⁸⁵ Farkas 1800, 79–85.

⁸⁶ Farkas 1816.

⁸⁷ L. még, Knapp, Bibliográfia.

megjelent *Örök illatú poétai virágok* mind a négy jelenleg ismert példányát ugyanazon a helyen, kézzel javította.⁸⁸

Farkas András munkái között jelentős számban találhatók részben változó tartalmú kiadások és átdolgozások. A változatlan címen megjelenő munkák nem tekinthetők egyszerűen új kiadásoknak, mivel tartalmuk sohasem teljesen ugyanaz. A változtatás oka többféle lehet. Egy első kiadásban két önálló nyomtatványként megjelent mű a második kiadásban már mint egy mű jelenik meg.⁸⁹ A második kiadás szövege ebben az esetben általában rövidebb, a részek elhagyása az új kiadás tartalmi egységét szolgálta.

Több esetben a szerző ígéretet tesz arra, hogy az új kiadás szöveganyaga jelentősen bővülni fog. Ennek ellenére a tartalom nem mindig változott meg jelentősen. A *kis Trója pusztulásában* (1., 2. kiadás: Szeged 1808 Grün Orbán) például az új kiadáshoz fűződő anyagi segítség reménye motiválhatta a nem teljesen beváltott ígéretet.

A tartalmukban jelentősen módosult új kiadások alapulhattak egy-egy téma ismételt továbbgondolásán⁹⁰ vagy egy adott rész terjedelmes bővítésén.⁹¹ A bővülés adott esetben a tartalom megkétszereződését is jelenthette.⁹² Kiadásoként változott a gróf Beleznay Sámuel haláláról készült, összesen hat kiadásban megjelent versfüzér hosszúsága is. Az eleinte bővülő, majd rövidülő szöveganyag jó példa a szerző tudatosan alkalmazott szövegalkító technikájára.⁹³

Farkas szívesen közölt újra egy-egy szöveget; újraközlő technikai változatok. A korábban külön nyomtatványokban megjelent, egy tematikához tartozó szövegeket többször kiadta gyűjteményes munkává szerkesztve is. A Napóleonnal szülő verseket például egy alkalommal *A haza kétszer kötött, négyszer bomlott békeessége [...]* (Szeged [1822] Grün Orbán) című munkában jelentette meg. Egy-egy nyomtatvány szöveganyagának egy részét esetenként új címen, a lehető legkevesebb új szöveg hozzáadásával jelentette meg. Az *Új esztendő köszöntés a Hazában* ([1827]) című munka tíz levél terjedelmű szövege például az első két levél kivételével egyszerű átvétel a *Tekintetes Vas Vármegye ditsérete a vas hasznáról* ([1827]) című műből. A különböző nyomtatványokban korábban kiadott versekből szemelgetve gyakran új címen újabb nyomtatványt jelentetett meg (például *Apolló kis rósáskertje*, [1810]).

⁸⁸ Farkas, Dieta, 1808, az utolsó lap utolsó nyomtatott szava („azon idő”) után a félbemaradt mondatot a szerző kézírással fejezte be: „alatt az olyatén Vitézeknek oda haza lévő jószágaik jó gondviselés alá bizattasson.”; Farkas 1816, [49].

⁸⁹ 1. kiadás, Farkas 1800 – Farkas, József Antal 1800; 2. kiadás, Farkas 1803.

⁹⁰ Például 1. kiadás, Farkas, Buda 1808. 32 lap – 2. kiadás, Farkas 1809. 56 lap.

⁹¹ Például 1. kiadás, Farkas 1811 – 2. kiadás, Farkas, Diétai 1812.

⁹² Például 1. kiadás, Farkas 1815 után, 8 levél – 2. kiadás, Farkas, Arany 1815 után, 32 lap.

⁹³ L. még, Knapp, Bibliográfia.

A munkamódszer jellegzetességei közé tartoznak azok a tartalmi és formai sajátosságok, melyek jelzik a már elkészült munkák folyamatos összetartozását. A magyar nyelvű munkákban szívesen jelentetett meg eltérő nyelvű szövegeket, szövegbetéteket. Ez a technika lehetővé tette a különböző műveltségű társadalmi rétegek egyidejű megszólítását. Leggyakrabban latin nyelvű szövegbetéteket alkalmazott. Ezek egyaránt megtalálhatók a címben⁹⁴, a motóban, a keretszövegekben és a főszöveg bármely részében. A szövegbe illesztett, általában közismert latin mondásokkal, idézetekkel elsősorban az életvitelre vonatkozó tanácsokat, „bölcsség”-eket kívánt közvetíteni. A német és szlovák (cseh) nyelvű szövegbetétek a latinnál ritkábban fordulnak elő.

Sajátos vonás, hogy a kiadványok hangsúlyos helyein közölt néhány különösen jellemzőnek vagy sikeresnek vélt, általában saját magára vonatkoztatott szövegegységet, s ezeket újra és újra átalakította. Ironikusan Jézus neve árulójának vallotta magát, s a *Jézus neve árulója* kezdetű, többször átalakított szövegű versét (az ‘áruló’ szót ‘kereskedő’, ‘árus’ értelemben használva) legalább négy eltérő változatban közölte.⁹⁵

Farkas több munkája tanúskodik sajátos szöveg-átalakításokról, az ún. mozaik-technika tudatos alkalmazásáról, egy több tekintetben folklór típusúnak nevezhető alkotásmódról. Korábban írt szövegeiből szívesen emelt át részleteket, s azokat az eredetitől eltérő, aktuális szövegösszefüggésben folytatta. Többször is készített például leírást Buda váráról, részben azonos, részben eltérő motívumok felhasználásával. Napóleonnal foglalkozó verseiben is gyakoriak a részben azonos, részben változó szövegegységek. Többször visszatért az egyik idilli békét sugárzó és azzal példálózó természetleíró verséhez is, ál-

⁹⁴ Például, Farkas András pokolbéli utazása Mellyet két könyvekbe ki-botsátott az Author maga költségén, életének húszadikába, a nyelvén szólóknak kedvéért. In Domino speres Arcanum serva intra parietes. Bizzál az Urba: Titkodat ne beszéld Barátodnak, Pesten, 1794, [Füskúti Landerer Mihály].

⁹⁵ 1. címszövegben, *Az Úri Imádság magyarázatja*, 1819, „Jézus Neve árulója./Judás áruló volt; el-adta Mesterét/Mért 30. ezüst pénz üté a tenyerét./De én Jézus Neve tiszta Tudományát/Harmintz réz krajtzárért árulom zsákmányát.”; 2. a mű szövegében, *Patens a Haza fő-papjaihoz*, [1819],) (2v, „Tsókkal árulta-el Júdás-is Mesterét./El-adja a tsókkal sok leg-jobb emberét./Meg-meztelenít ki rád tsókot ruház./Sok jódért Szeretőd ki tsúfol, meg-gyaláz.”; 3. címszövegben, *Jósef császár hoz más Világra irt levél*, 1825, „Júdás áruló volt el adta Mesterét./Mért 30 ezüst pénz üté a tenyerét/De én Jézus Neve tiszta Tudományát/20 ezüst krajtzárért árulom zsákmányát.”; 4. a mű szövegében, *Tekintetes Nemes Borsod Vármegye tiszt-választó és Tek. Bihar Vármegye beiktató Gyűlése Szent György Hava 26-dik, 27-dik és 28-dik napjaiban 1825-ben*, [1825],) (8v, „Be záró Versek./.../Szép szóért nem szokás szép portékát adni./De pénzért el lehet az Istent is adni./Mint Júdás megúnván Krisztus Barátságát/30 ezüst pénzét felvette váltságát/Nem vagyok mint Judás Mesterét áruló/A bé kötött zsákban se matskát áruló./Mint Könyv áros hát itt bátran bótót nyitok.”

talában hasonló szövegekörnyezetekben.⁹⁶ Ha egy-egy korábban már közölt szöveget illesztett be új munkájába, azt nem mindig közölte újra, hanem a forrás jelzésével utalt arra a helyre, ahol el lehetett olvasni. Így például *A miskolczi gyűlés* című, 1810-ben Kassán megjelent munkában az 'olvasd' vagy 'lásd' szóval utalta az olvasót korábbi munkáihoz. Korábban megjelent munkáinak részleteiből közmondásszerű sorokat is összeállított, így például az *Arany A. B. C.* különböző, 1815 utáni kiadásaiban.⁹⁷

Szerzői megnyilatkozások a poétaságról

Farkas András versben és prózában közvetlenül is megfogalmazta saját költő voltáról vallott nézeteit. E kijelentések közös jellemzője, hogy gyakran toposz-szerűek, jól elkülöníthetők a szerzőnek irodalmi szövegek létrehozására irányuló elméleti megjegyzéseitől, s egyaránt megtalálhatók a verses és prózai művekben. Az ide sorolható kijelentések jelentős része a stilizált, szatirikus önreflexió körében mozog. E szövegek 1794–1820 között folyamatosan keletkeztek, majd 1820 után megritkulnak, s jobbra a korábbi gondolatok ismétléséből, variálásából állnak.

Költői tevékenységének kezdetéről sajátos egyszerűséggel és némi öngúnyval vallott első nyomtatásban megjelent munkájának XXIV., *Történet* című fejezetében. Itt írta le, hogyan lett „szükség idején” orvosdoktor Debrecenben, s beszámolt „orvosi” tevékenysége nem éppen szerencsés következményéről. Ezt követően határozta el, hogy írással fog foglalkozni:

„Kezdém vagy két hétig ezzel orvosláni,
S tsak nem falra kezd a leány ugrándani.
Azért az Orvosi Tudományt le-tettem,
A könyv-írást osztán az ólta kezdettem.”

Terve megvalósítására a „Cursussát el-vesztő, Debreczenbe Borgai pipákat áruló” Kelemen Andrással szövetkezett:

⁹⁶ 1. 1805, *A szabad királyi Szeged Várossának, Virtussal, és régi Ditső Eleinek hírével fénylő, hét szakaszból álló, polgári őrző vitézi rendje*, A_{3r}, „Első szakasz. [...] Békességnek rövid leírása [...] / Sajt nyomó Titirus még a Högy tetőre, / Bátran legeltette nyájait mezőre. / Kösziklák üregén itt amott tserkészett, / Mind addig míg a nap szépen el enyészett. [...]”; 2. 1811, *Diétai elmélkedések*, []_{3v}, „Pax optima rerum. / Sajt nyomó Titfrus még a hegy tetőre, / Bátran legeltette nyájait mezőre. / Kösziklák üregén itt, amott, tserkészett, / Mind addig míg a nap szépen elenyészett. [...]”; 3. 1822, *A haza kétszer kötött, négyszer bomlott békessége*, *1_{1v-2r}, „A haza első békessége. / Le hajtá már hegyről Titirus ő nyáját; / Szépen fujdogálja Pásztori nótáját. / Pán, a ki volt hajdan Pásztorok Istene, / Az őrzetőjére pusztára ki mene. [...]”.

⁹⁷ Farkas 1810; Így pl., Farkas 1815 után.

„[...] egymás közt illy frigyét kötöttünk.
Hogy ha a Pipákat Pesten el-adhatjuk;
E könyvet az árán ott ki-nyomtattatjuk.
Mellyből a mit kapunk, a főbb Oskolákra,
Bizvást ki-mehetünk Akademiákra.”⁹⁸

A pipák azonban összetörték, s a további tanulásra vonatkozó elképzeléseit nem sikerült megvalósítani. Egy 1815-ben megjelent vallomása szerint azért ír, mert

„Az Írás a szívnek egy néma tolmátsa,
Az elme, indulat, a Lélek tanátsa.”⁹⁹

Befejezetlen debreceni tanulmányai után egyik megjegyzése szerint további tizenöt évet szánt az írás mesterségének kitanulására. Az *Apolló kis rósáskertjében* (1810) megjelent prózai önvallomás szerint:

„Azon édes ösztön segítvén ártatlan igyekezetemet, az az: a Vers-Írásnak mesterségét bennem, törekedésimet nyúgodni nem engedte, még tsak ennek a szép Tudománynak, és néma Mesterségnek el rejtett titkait, és nehézségeit ki nem tanultam egészszen.”¹⁰⁰

A „szép tudomány” és „néma mesterség” gyakorlására kétlépcsős, dokumentatív módszert alakított ki. Igyekezett személyes résztvevője lenni az eseményeknek, s lehetőleg a helyszínen feljegyzéseket készíteni benyomásairól, majd ezt követte a kidolgozás folyamata. Az 1797. évi nemesi insurrectio idején például először „kitanulta”, hogy ki kicsoda, miről nevezetes, s mindezt „Jegyző-könyvem Darabjában alantan le-festem”. A megfogalmazáshoz hozzá tartozott saját emlékeinek összefoglalása. Így 1797-ben – mint vallja – a török követség megérkezését

„vólt szerentsém szemlélni [...] a Bőr-készítő Khemnitzernek Duna-partján épült palotás Kávé-Háza előtt, complementet-is hajtottam [...] Láttam mikor [...]”¹⁰¹

Egyetlen németből magyarra fordított, 1803-ban megjelent munkájának előbeszédében így összegezte fordítói gyakorlatát:

„Továbbá fordításomból ki-maradtak azok, melyeket az Okosság, és Hazának Törvényei és Szokási ki-hagyni parantsoltak [...] igyekeztem, a mennyire lehetett, könnyen érthető tiszta jó Magyarsággal for-

⁹⁸ Farkas 1794, 87–92.

⁹⁹ Farkas 1815, 26.

¹⁰⁰ Farkas, *Apolló* 1810, [1]_{8v}.

¹⁰¹ Farkas 1801, 31.

dítani [...] A mi pedig utoljára a jó írást illeti, ebben hol egy, hol más példát követtem”,¹⁰²

mivel a megfelelő szabályok még nem álltak rendelkezésre. A szelektív fordítói gyakorlatot magáévá téve Farkas célul tűzte ki a magyar nyelv tiszta használatát, s egyúttal hiányolta az egységes helyesírási normát. E két nyelvi kívánalmát későbbi munkáiban is többször megismételte. Valószínűleg az anyanyelv művelése iránti igény indította arra, hogy 1808-tól több nyomtatványa címlapján „a Nyelv és Erkölys pallérozó Tudományok Mesteré”-nek nevezze magát.¹⁰³

Híreket, eseményeket megverselő munkáiban két alapvető elvet próbált érvényesíteni: az újdonság minél gyorsabb közlését és – tekintettel az utókorra – az időálló tudósítást. 1807-ben egyik halotti versében erről így írt:

„Én is verseimben úgy érek tzélt, véget,
Ha hamar e sírást fel váltya az öröm
És gondos elmémet ha újságon töröm.”¹⁰⁴

Az 1811. évi pozsonyi országgyűlésen készített feljegyzéseiben az események hiteles krónikásává avatta magát:

„Ti reátok néz most az egész Európának szeme, és résen tartják fűleiket sok millió ezer lakossai, annak az újságnak hallására; mellyet én a kései Maradéknak tükörül, és emlékezetül irok le – a Ti Nevetekben.”¹⁰⁵

Farkas fő célja a hírek megörökítése és utókorra hagyása.

„[...] a Polgári őrző vitézi Rendnek Tisztviselőit ki fogom oda alább nevezni, hogy azoknak mind az élő, mind a késő maradék előtt jó hírt nevet szerezzek.” (1805) – „Ezen mi Poétai éneklésünket és Köszöntésünket ne úgy vegye a Nemes Publicum, mint valamely jó nap kívánást; hanem mint egy örök emlékezetre méltó szerentsés Történet le-írását, a mellyre édesen fognak emlékezni jövendőben még a későbbi Unokák is.” (1823)¹⁰⁶

A hírversírás tudatossága ösztönözhette arra, hogy munkáit gyakran „tudósítás”-nak nevezze. A „hírköltés” szatirikus megfogalmazása sem hiányzik műveiből. Egy 1814-ben Miskolcon megjelent halotti versében így írt erről:

¹⁰² Farkas, Elísa, A_{3v-4v}.

¹⁰³ Így pl., Farkas, Az ártatlan 1808.

¹⁰⁴ Farkas 1807, 9.

¹⁰⁵ Farkas 1812, 2.

¹⁰⁶ Farkas, A szabad 1805, A_{1v}; Farkas 1823, 36.

„Egy újságot mondok! A mely halhatatlan,
Meghal: – aki kíván lenni halhatatlan.”¹⁰⁷

Farkas nem vetette meg a jó ételt és italt, s a tudatosan vállalt alkalmiságról vallott nézeteit többször e motívumot felhasználva rögzítette:

„Idd meg ha kínálnak örömök divatját
E ditső Hív Párnak hármaztasd vivátját” (1808)

„Gödöllőn töltöttem én is jó napokat,
Ott a Fő Exactort, és Kasznár Urakat;
Hogy meg látogattam: pompás asztalokhoz,
Ültettek jó Egri, Ménesi borokhoz.
Bús gondolatimat itt borral le öntvén,
Poharával e jó gazdánkat köszöntém.” (1810)¹⁰⁸

Az ártatlan életű Músának Egerbe való nyavajogva nyomorgó utazása című, önéletrajzi ihletésű, 1808-ban Szegeden megjelent munkája mottójában eképpen foglalta össze életfilozófiáját:

„Utazás ez élet! ha kérded hol lakom?
Ott szeretek lakni, hol ingyen jól lakom.”¹⁰⁹

Már fiatal, kezdő íróként meg kellett tanulnia, hogy az alkalmi költészethez hozzátartozik a gyorsaság, mert különben nem éri el célját:

„Mikor íránk hét száz kilentzven háromba,
látogatni menyén szülőim bajomba,
Az alatt Károly Gróf itt meg-jelenék,
Deák verseimmel kit tisztelni menék.
Míg a vers-írással az órát halasztám,
A Grófot az idő közbe el-szalasztám.”¹¹⁰

Több alkalommal nyíltan bevallja, hogy felkérésre ír:

„[...] fellyebb nevezett Fő-emberek javaslásához képest, igyekeztem [...] Insurrectiójokat le-írni; egynéhány Vármegyék Márs-úttyokat, jelesül Pest, Nógrád, Szabolts, Bihar, Szathmárt bé-iktatom, minémű szép Renddel mentek által Budánál, kik voltak Név szerént Tisztjei [...]”¹¹¹

¹⁰⁷ Így pl., Farkas 1810, 61; Farkas 1814, *_{2r}.

¹⁰⁸ Farkas, A mecénás 1808, 12; Farkas 1810, 33.

¹⁰⁹ Farkas, Az ártatlan 1808, mottó.

¹¹⁰ Farkas 1794, 73–74.

¹¹¹ Farkas 1801, 29–30.

A szülővárosában, a „kis Trója”-nak elnevezett Hódmezővásárhelyen 1808-ban kitört tűzvészről írt vers második kiadásának elején jegyzetben öröközte meg a helybeli tanács ösztönzését:

„E szomorú eset ébresztvén engemet,
Illy szókra fakaszt ki; s emeli nyelvemet:
Ezt írnám Hazámnak ha azt nem terhelem:
Ha e bús Lelkemet még arra buzdítod:**)
Hogy beszélném elő azon keserveket!

— — —

***) Értvén az itt való Tanácsot, a kiknek [...] kérékre készítettem e szomorú Verseket.” (1808)

A fennmaradt dokumentumok azonban tanúsítják, hogy ezt az „ösztönzést” maga Farkas kezdeményezte ajánlkozásával. A vers kibővítéséhez és a második kiadáshoz szükséges pénz megszerzése érdekében ugyanis kérő levelet intézett a hódmezővásárhelyi tanácshoz. Kérését a „szárnya nélkül madarat repülni ki látott” költői kérdéssel vezette be, majd megígérte: „a Kis Tróját háromszorta bővebben fogom kiadni a már sokkal bővebben vett ideám és tökéletes informatio után”. A kiutalt pénzt azonban kevesellhette, mivel a második kiadás terjedelme nem sokkal nagyobb az elsőnél.¹¹²

Többször felemlgette Grassalkovich Antal 1809. évi főispáni beiktatását, amikor a főúrnak ígéretet tett az esemény megörökítésére:

„Vólt szerentsém nékem is ezt a ditsősséges pompát látni, és Bójt más Hava 8-dikán, ebéd után, Ó Hertzegségével a maga nyugvó szobájában szóllani [...] az ő Hertzegsége színe előtt, meg ígértem, hogy ezen pompás Inneplését [...] versekbe foglalom”.¹¹³

Gyakori az ihletet adó jó bor emlegetése; már Farkas debreceni kollégiumi vétségei között ott volt a tokaji bor élvezete. Amikor például 1810-ben Szent Erzsébet napján Tsorba Sámuel kassai bőrkikészítőnél vendégeskedett, „Nemes és Nemzetes Hétzei János Úr” és lánya köszöntésekor megverselte a jó borokat is:

„Tokait és mászlást ittam tsak Házánál.
Illy drága italból midőn részésülök,
A Poésisomban újra lelkesülök.” (1810)

¹¹² Farkas, A kis 1808; Farkas, A kis Trója 1808, []_{2r}; Szeremlei 1892, 398–400.

¹¹³ Farkas, Fő méltóság 1809, 4–5.

Más alkalomakkor ugyanerről így írt:

„Músám is bor nélkül versit el-hibázza
Mikor a szomjúság kis torkát tsigázza.” (1812).

„Poétában vénát, tüzet, a bor tsinál.” (1825)¹¹⁴

A borhoz hasonlóan a mecénások adományai és a költő szíves fogadtatása is ösztönözték alkotókedvét:

„Ezek mind jó szível fogadtak engemet
Így a vers írásra ébreszték kedvemem”¹¹⁵

Közvetlen hangon, változatos formában foglalta versbe, hogy a költő jó sorsához elengedhetetlenül szükségesek a bőkezű mecénások:

„[...] a Músáknak is ha nints Mecénások,
Olaj nélkül nem ég setétben lámpások.

A ki természetes és könnyű Poéta,
Szűli azt mindenkor különös Planéta.
De ámbár arany ész, találtasson nálla,
Pénz nélkül nyomorúlt s porba esik válla.”¹¹⁶

A jutalom reménye is folyamatosan ébren tartotta az ihletet:

„Ha arany nem nyomja a Poéta markát,
Remekje Sas gyanánt szül idétlen szarkát.” (1808)

„Így midőn ezen óhajtott fő tzélatom [1200 forint] Hazánk fő Rendjeiben el érem, az által a Poétai tudományban újra fogok lelkesülni.” (1811)

„Ha ösztön nem éri a Poéta sarkát,
[...]
(Mint fűzfa nem terem egyebet tsak barkát.)” (1815)

„A Poéta a Hazában fizetés nélkül való szolgálta és így tsak a jó szívű Haza fíjaktól várja fáradságainak meg-jutalmazását [...] Úri Neveiket, és szíves ajándékaikat, Nagy és kis Jegyző könyvbe fel jegyezni méltóztassanak.” (1819)¹¹⁷

¹¹⁴ Farkas 1810, 109; Farkas, Örök 1812, *_{5r}; Farkas 1825,)(2r.

¹¹⁵ Farkas, A mecénás 1808, 10.

¹¹⁶ Farkas, Apolló 1810, 2.

¹¹⁷ Farkas, Nagy 1808, 16; Farkas 1811, 8; Farkas 1815, 14; Farkas, Patens 1819, 5.

Új munkákra ösztönözte a korábbi kiadványok kedvező fogadtatása. Például a második József napi köszöntő elkészítésére az első sikere ihlette:

„[...] azon lett örömömnek eddig-való folytatása ösztönzött, és serkentett-fel engemet mostan-is arra, hogy [...] Tollamra végyem [...]”.¹¹⁸

Azt is megtudhatjuk, hogy egy-egy felkérés után néha éjszaka készítette el alkalmi verseit. 1809-ben hírül adta:

„[...] a Nemes Banderiumról írt Verseimet [...] írtam Szegváron, Tittler József Úr Vendég fogadós Házában; a hol Poétai tsendességemhez nem juthatván éjfél utánig a Vendég el oszlásáig fel kellett virasztani, és két éjszakai leg-édesebb álmomtól később voltam el lenni [...] Kérek azért [...] a hirtelenség miatt az írásban, és gondolkozásban könnyen eshető hibákról, fogyatkozásokról való engedelmet.”¹¹⁹

A barokk kor irodalmából jól ismert lucubratio (éjszakai munka) Farkasnak kedvelt toposza:

„Írtam Pesten [...] Hónapok éjszakáiban, 1799 Esztendőben” (1800); „[...] jutalomra is érdemessé tenni méltóztattak fáradságos, és munkás törekedéseimet, éttzakázásaimat” (1819).

Az elkészített művet néha metaforikusan „éjszakájá”-nak nevezte, s így ajánlotta az olvasónak („[...] érdemetlen Munkátskámát, éjtszakámát”, 1801). 1810-ben tizenöt éves írói munkásságára visszatekintve így fogalmazott: „azólta a vers írásban sok álmatlan éjszakát ki húztam”.¹²⁰

A lucubratio gyakran kapcsolódik össze a sikertelen alkotás toposzával. 1808-ban így írt tehetsége korlátairól:

„Én eleget töröm a fejemet! Úgy hogy még az éjszakai óráim is fel vannak osztva, a mellyeket az írásban álmatlan el töltök, még se látom elő menetelét, vagy sikerét ennyi szorgalmaimnak! A mennyit a szerentse előre, a szerentsétlen történetek (mellyekkel tellyes életemben küszködök) meg annyit hátra taszítanak!”¹²¹

1810-ben feltűnik az elkészült kézirat elvesztésének toposza: „egy ki dolgozott betses munkámat, és igen jeles kéz-írásumat; illyen Titulus alatt: *Az 1809-ben Felkelő Nemes Magyarok Érdem Koszorúja*” Egerben „el-éjttem a honom alól”. Ezen a munkán „fél esztendeig éjjel nappal [...] dolgoztam [...]

¹¹⁸ Farkas 1799,)(2r-v.

¹¹⁹ Farkas, Fő méltóságú 1809, 6–7.

¹²⁰ Farkas 1800, A_{3v}; Farkas, Patens 1819, A_{2r}; Farkas 1801, A_{3v}; Farkas, Apolló 1810, [1]_{8v}.

¹²¹ Farkas, A mecénás 1808, VI.

az el-vesztett íráshoz hozzá fogtam és újra ki dolgoztam, valami naggyából az új munkát, és Kassán fogom közelebb Ellingernél ki-bocsátani”.¹²² Ennek az újra elkészített munkának egyébként eddig egyetlen nyomtatott példányát sem sikerült számba venni.

Saját írói sikertelenségét, szerény tehetségét és munkái vegyes fogadtatását több évtizeden át folyamatosan felemlegette:

„és inkább hiszem, hogy nem annyira a Versírásról, mint a szegénységemről fog a Világ holtom után is meg emlegetni mint Írust”.¹²³

Tisztában lehetett azzal is, hogy befejezetlenül maradt tanulmányai és fiatalkori elbizakodottsága együttesen gátolták valódi költővé alakulását. Erről így mitologizál:

„Fel vett vólt szerentse engem is szárnyára,
De véletlen juték Ikarus sorsára.
Mert még alig kezdett szárnyam tolla gyűlni,
Mindjárt az Ég felé akartam repülni”.¹²⁴

Tudatában volt Farkas annak is, hogy munkáinak fogadtatása szorosan kötődött azok alkalmi, szórakoztató jellegéhez. Visszatekintve költői útjára, sikertelenségének egyik okát 1815-ben irigyeivel magyarázta:

„Eleget irtogattam eddig Satyrás Verseimmel Poétai virágaim közzül a szúró töviseket, az az, az irígyeket, a kik nevendék plántátskáimat, es gyümöls-termő hasznos óltványaimat megfojtották, így a Poétai Virág kóróvá változott.”¹²⁵

Ugyanebben a munkájában közmondásszerűen így foglalta össze költői tapasztalatát:

„Sokat láss! Kitsint szólj! A mibe van velő,
Hízelkedni szokott minden rossz Verselő.”¹²⁶

A sikertelenség mégsem akadályozta meg abban, hogy önérzetesen költőnek vallja magát:

„Bolondok versimért gyakran ki-nevetnek,
A Grófok, és Bárók, asztalhoz ültetnek.
Hadd alázza munkám a kitsinyek neme!
Elég a Nagyoknál ha vagyon érdeme!
[...]

¹²² Farkas 1810, 52–55.

¹²³ Farkas, A mecénás 1808, VI–VII.

¹²⁴ Farkas, Örök 1812, [1]_{3v}.

¹²⁵ Farkas 1815, 8.

¹²⁶ Uo. 71.

Hét Vármegyét vólt itt szerentsém tisztelni,
Versel mindeniknek kedvét tudtam lelmi.
A kik úgy halgattak engem mint Prófétát.”

Ugyanebben a művében nem titkolt keserűséggel írta:

„Két Hónapot tölték már el a Diétán,
Hol kapnak is, nem is a Magyar Poétán.”¹²⁷

A *Patens* című, keserű hangú kiadványában (1819) ugyanerről így szólt:

„A Halhatatlan Hirt, Nevet, világi, [...] büszke reményemet látom, a Világ meg tsalta [...] Ha Gróf Gvadányi Generalis, Gróf Dessöffy József Nagyságok a Poéta nevet viselni nem szégyenlik: – ki kérem magamnak azt a szerentsémet minden jó szívu Hazafiaktól, és jó gondolkozású okos Uri embertől [...]”.¹²⁸

Tisztában lehetett azzal, hogy írói sikertelensége szorosan kötődött a munkáiban megjelenő trivialitáshoz. Ezzel összefüggésben többször alkalmazta az önlebecsülés toposzát. Az 1807-ben megjelent *Mundus* című versének elején például:

„Ez tsekély versimben nem találsz nagy Észre!
Gyászos soraibúl ezeket vedd észre!”

A *Finis* című vers befejező soraiban saját költői gyakorlatát minősítette, s óvta az olvasót annak követésétől:

„A ki már majd végre olvasád versimet
Roszsz példárúl varni ne tanuljál himet!”¹²⁹

Farkas tudatosan vállalta a trivialitást; szerinte az „alaton toll”-nak is megvan a maga feladata:

„Múzsám ez alaton tollával verselő
[...]
Az ember mindenre születik, és terem
Nékem tenta, penna, papíros Múszerem,
Ásón, kapán, kaszán nem tört fel tenyerem
[...]
A régi Poéták hagytak elég tarlót
Sok újjak azokba vágják tsak a sarlót
El is szaporodtak már ma a Poéták
Mint ollyas új módi üstökös Planéták
Ha nem tökkel ütött velő van fejébe

¹²⁷ Farkas, Örök 1812, [2]_{2v-3r}, *****_{8r}.

¹²⁸ Farkas, *Patens* 1819, A_{2v-3r}.

¹²⁹ Farkas 1807, 9, 16.

Mi minden per nélkül be veszszük a Czébe
Kinek mi a tzélja minden azt követi”¹³⁰

Fontos ösztönzője a népművelői szándék:

„Músám az al Földről azért jött Budára
Meg halná [!] mi szolgál Hazája javára,
[...]
Mint egy Urfi úgy ment fel a Dietára
Ez alaton író tollával ha bírja,
Hazája panaszszát versekben le írja
Hogy abból a köz nép oktatást vehessen
És a maradéknak tükörül lehessen.”¹³¹

1823-ban sajátos kétértelműséggel Ovidius utódának vallotta magát:

„Én Názó Poéta, gyenge Tanítványa”¹³²

Költői útját szerinte mindenekelőtt az alacsony származás jelölte ki:

„Mi kik a Poéták mezején termettünk,
Alaton házából többnyire születünk.
Azért világnak tsak sepreivé lettünk”¹³³

1820 körül egyre elégedetlenebb sorsával, s a szegénységre panaszskodik:

„Bennünket az idő tanit gazdagságra
Rá untam már én is a Poétaságra
Tzifra nyomorúság a Poéta dolga
Mert fizetés nélkül a Hazában szolgál.”¹³⁴

Ehhez kapcsolódik megjegyzése, hogy művei fogadtatását a közönség közömbössége és sokféle ítélete is befolyásolta:

„Sokakban Músánkhöz hideg a Szerelem,
A mennyi Fő nagyon: annyi az értelem.”

Ugyanakkor határozott öntudattal védekezik az őt ért támadások ellen:

„Egy Ostoba számár: (kedvezek nevének,
Posonyban ellenem ki-koholt versének,
Nints sava, se borsa, a mivel meg bánta –
A mit írt is szegény: más ünőjén szánta.
Rósájit Mátyási kertjéből lophotta,
Kár hát Poésisba hogy magát ártotta!”¹³⁵

¹³⁰ Farkas, A mecénás 1808, 22–23.

¹³¹ Farkas, Buda 1808, 20.

¹³² Farkas, Fama 1823, 4.

¹³³ Farkas, A mecénás 1808, 50; Farkas, Örök 1812, [1]_{5v}.

¹³⁴ Farkas, Poétai 1820, []_{6v}.

Farkas eladásra készítette kiadványait, azok árából kívánt megélni; mindez meghatározta a poétaságról vallott nézeteit, s alkotómódszerét is befolyásolta. Mindenben elsősorban a közérthetőség és a szórakoztatás vágya vezette. 1804-ben megjelent mitológiai tárgyú munkája bevezetőjében olvashatjuk:

„azt hogy jobban meg-érthesse az Olvasó, el rejtett nehézségeiből ki fejtegettem [...] hogy a nem olvasott emberek-is az Írónak fel-vett tzelját meg érthessék, és annak olvasásával a dologtúl való Ürességben idejeket tölthessék.”¹³⁶

A cél elérése érdekében jegyzeteket fűzött az idegen szavakhoz, kétértelmű kifejezésekhez és a történelmi eseményekhez, s részletezte, gyakran anekdotákkal magyarázta azokat.

Írói módszerének fontos összetevője, hogy miközben közérthetőségre törekedett, folyamatosan minősítette önmagát. Az önreflexió szatirikus hangvétele és tartalma keveset módosult:

„E tsekély Versimet a ki olvashattya,
szatírás Rendjiből azt ki-tanúlhattya,
Im a mai Világ mennyire el-fajúlt” (1800)

„Így tehát a magot én a midön hintem,
Ezen versekel a bolondokat intem.
A kiknek szívében ezek ki-nem kelnek,
A tiszta búza helyt tsak konkolyt nevelnek.” (1812)¹³⁷

Az önreflexióban idealizált képek és helyzetek keverednek a költői topozsokkal és a szatírával, s ez a keveredés sajátos alulnézetből világítja meg az eseményeket, emberi tulajdonságokat. Az önéletrajzi elemek felhasználása mellett Farkas tudatosan mitologizálta, legendákba rejtette magát, ugyanakkor arra törekedett, hogy alakja felismerhető maradjon. *Poéta* című, 1808-ban Szegeden megjelent verse jellegzetes példája ennek a költői önstilizálásnak:

„Reggel gyújték lámpást egész nap járkálok,
Én embert keresek, egygyet se találok,
Meg jártam már kétszer életemben Bétset,
Elsőbb is e hírnek ott gyújtottam métset,
Nállam hogy olly drága portékát láthatni,
A ki azt kívánnya, meg lehet mutatni,
A melynek se a moj, se a penész nem árt,
A mindent meg evő idő sem tehet kárt.”¹³⁸

¹³⁵ Farkas, Örök 1812, *_{7v}, *****_{2r}.

¹³⁶ Farkas 1804, 2. rész, A_{7v-8r}.

¹³⁷ Farkas 1800, 104; Farkas, Örök 1812, [1]_{3r}.

Összegezve megállapíthatjuk, Farkas nem rejtette el alkotó módszerét; szerény tehetsége és teljesítménye önmagát és a művek elkészítését is folyamatosan „írói témává” avatta. A közlékenység egyik oka az útkeresés és a gyakori sikertelenség lehetett. Másrészt befejezetlen tanulmányai bizonytalansággal tölthették el; mesterségesen felfokozott önbizalmával mégis haláláig törekedett arra, hogy megélhetést találjon poétai munkáival.

Műveltség

Mint arról már szó esett, Farkas egyik önvallomása szerint félbemaradt tanulmányait követően tizenöt évet szánt az önművelésre, a debreceni Református Kollégium csak részben elsajátított tananyagának kiegészítésére.¹³⁹ A két-féle műveltség a kiadványok tanúsága szerint sajátosan viszonyult egymáshoz. Az alpműveltség meghatározó rétegei Debrecenből származnak. Az életrajzi adatok szerint a család a színeyi kismemesekkel állt rokonságban. Farkas András nagyapja tanult ember, versekkel is kísérletező református pap volt:

„A nagy Apám Pap vólt, hívták Farkas Papnak
[...]
Még Pappá nem leve az is vólt Poéta.”¹⁴⁰

E poétai tevékenységről azonban nincs közelebbi adatunk. Apját Debrecenben taníttatták, már ő sem fejezte be tanulmányait, s mint elszegényedett kismemes paraszti életmódot folytatott. Gyermekei közül csak Andrást tudta taníttatni.

Alapfokú tanulmányait Farkas András Hódmezővásárhelyen végezte, majd 1789. április 23-án iratkozott be a debreceni Református Kollégiumba.¹⁴¹ A kollégium iratanyaga nem őriz olyan adatot, mely szerint – mint arra Farkas egyik kiadványában utal – már korábban is tanult volna Debrecenben, s 1788-ban Kádár nevű társa hatására, önként hagyta volna el iskoláját.¹⁴² A kollégiumban eleinte szolgadiák volt, majd a tanulmányokban való előrehaladással párhuzamosan togatus lett.

A rendelkezésre álló adatok alapján nehéz megítélni, milyen mértékben haladt előre tanulmányaiban, mivel az előmenetel nem a kollégiumban eltöltött

¹³⁸ Farkas, A mecénás 1808, 41.

¹³⁹ Farkas, Apolló 1810, [1]_{8v}.

¹⁴⁰ Knapp, Kis Trója; Farkas 1810, 71–72, 77.

¹⁴¹ „Hóldmező Vásárhelyt kezdtem tanulásom” Farkas, A Lói-Tanáts 1804, 108; Bakóczy János adattári gyűjteménye, 1536–1980, A kollégium diákjai és professzorai, 1552–1844, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (= TtREL), Debrecen. II. 28. e). 1. 1789. 23. Ápril, 207.

¹⁴² Vö., Farkas 1794.

évek, illetve félévek számától, hanem az elsajátított tananyag mennyiségétől függött. Az alsóbb évfolyamokon túljutott, s elvégezte a retorikai és poétikai osztályt is. A második kollégiumi fokozatot, a felsőbb osztályokat azonban már nem teljes egészében végezte el. 1792 tavaszán a felső évfolyamok közül a harmadikat végezte.¹⁴³

A latin nyelvet Debrecenben sajátíthatta el, ahol latin volt az oktatás nyelve, s a diákok kötelesek voltak a kollégium falain belül latinul beszélni, valamint az értekező tudományt és a versírást latinul elsajátítani és gyakorolni. Az iskolaszék iratai szerint Farkast – Csokonaihoz hasonlóan – többször megbüntették az anyanyelvnek kollégiumon belüli használata miatt. Latin nyelven írt munkái, gyakori latin idézetei és idézetmagyarázatai bizonyítják, hogy az iskolai követelményeknek megfelelően elsajátította a nyelvet. Műveiben a hivatkozott szerzők között Horatius, Vergilius, Ovidius, Aesopus névvel találkozunk leggyakrabban, akik kivétel nélkül a Debrecenben oktatott klasszikusok közé tartoztak.¹⁴⁴

Saját elmondása szerint 1792 késő őszen Nagykaroly közelében, Mindszenten (Érindszent) pappá választották, de a gyülekezet szegénysége miatt titokban elhagyta a települést. Lelkészi végzettségéről azonban semmiféle hiteles adat nem áll rendelkezésre. Bibliai hivatkozásai gyakoriak, de többször idéz katolikus szerzőktől is. Az utóbbiak ismerete valószínűleg nem iskolai tanulmányaival, hanem katolizálásaival áll kapcsolatban.¹⁴⁵

Debrecenben minden bizonnyal részesült gyakorlati jellegű poétika és retorika oktatásban. Nevét a kollégiumi forrásokban a „poeta” megjelölés követi, magasabb osztályba azonban nem lépett, teológiai tanulmányokat nem folytatott. A kollégiumban ismerhették kicsapása utáni sorsát is, mivel az egyik forrásban neve után a „conditio” rovatban másik kéz írásával a „Helleboro coronatus Poeta” megjegyzés olvasható. Önéletrajzi munkái szerint kicsapatását egy professzoráról írt, szabados hangvételű versének nyilvánosságra kerülése okozta.¹⁴⁶

Munkáinak ismeretanyaga arra utal, hogy elvégezhetette a poétika osztályt, s – a tanrendnek megfelelően – ekkor sajátíthatta el a görög nyelv elemi ismeretét is, melyről *Menny-Ország felé-való útazása [...]* című, 1804-ben Szegeden megjelent munkájának második része tanúskodik. E kiadvány szerint

¹⁴³ Thery 1908, II. 452. G. Szabó 1996, 69–76; A Debreceni, 1988, 75; Györi L. 1992.

¹⁴⁴ G. Szabó 1996, 70; Acta sedis Scholasticae Judiciaria ab Anno 1792–1797. Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (= TtREL), Debrecen. II. 10. a). 8. 1789–1792, 133–333; II. 10. a). 9. 1792. 16. Junii, Causa 6. 4–5; vö., Knapp, Bibliográfia.

¹⁴⁵ Farkas 1794, 50–51; Vö., TtREL iratai.

¹⁴⁶ Catalogus Omnium Civium illustris Collegii Debr. 1588–1815, TtREL II. 1. e. 1., 1789, 522; Farkas 1794, 10–17.

Farkas képes volt latinból és görögből magyar nyelvre átültetni és értelmezni egyszerűbb mitológiai szövegeket. Latin betűs átírásban fonetikusán két-kétsornyi ógörög szöveget is közölt, „Hesiodus”, illetve „Homérus Iliás” hivatkozással. A Hésziodosz-idézet pontos, a *Theogonia* Múzsák születéséről szóló 52–53. sora, melyet Farkas a részlet latin nyelvű magyarázatával próbált közérthetővé tenni. Az Iliász-idézet sem tér el lényegesen az eredetitől (14,319–320). A Danaé történetét összegző sorokhoz Farkas megjegyezte: „A valóságát a Mesének így fejtí meg egy Abbás Higimusnál, hogy Jupiter nem vált arany tseppé; hanem a Dánai Barlangjának őrizőit arannyal meg részegítette [...]”. Az „egy Abbás” az írországi Szent Kolumbán, Bobbio apátja volt, akinek véleményét Thomas Muncker is közölte Hyginus Mythographus *Fabulae*jához készített kommentárjában. A fonetikusán közölt idézetek egyúttal megörökítik azt is, hogyan olvasták és ejtették az ógörög szövegeket a XVIII. század végén Debrecenben. Farkas itt egyaránt kamatoztathatta a Polgári Mihály által 1738-ban a debreceni diákok kérésére szerkesztett, a század folyamán példákkal kibővítve kétszer is kiadott *Grammatica Graeca* ismeretét és mitológiai tárgyú tankönyveiből (például Franciscus Pomey, Jacob Schröder) készített jegyzeteit.¹⁴⁷

Az alkalmi műfajok iránti fogékonysága egyértelműen a debreceni kollégiumból származott. Ismeretes, hogy az alkalmi (menyegző, születésnap, húsvét, pünkösd) éneklések szabályait már a XVII. századtól iskolai törvények írták elő, s Farkas diáktársaival együtt rendszeresen gyakorolhatta alkalmi versek készítését. Nem lehet véletlen, hogy egy, a Debreceni Egyetemi Könyvtárban őrzött, 1815 körül készült vegyes tartalmú versgyűjteményben Kováts József és Csokonai verseinek másolatai között megtalálható szerzőnk *Bonapartei Frantziak Volt Császárfok élete* című művének szövege.¹⁴⁸

Kollégiumi tanulmányait nem végezhetette minden kedv és siker nélkül, mivel első nyomtatott munkája szerint kicsapása után tervezte tanulmányai külföldi folytatását peregrinus diákként. Kollégiumi képzése részeként tanítói gyakorlatát Békésen végezte 1791. március 5. – július 10. között, azaz némi jártasságot szerzett a tanításban is.¹⁴⁹

Debreceni tanulmányi éveiből minden bizonnyal lehettek jegyzetei és diktátumai, s ezek tartalmát művei írásakor – főként pályafutása elején – kamatoztathatta. A XVIII. század végén az alsó- és a középfokú oktatásban Debrecenben használt tankönyvek (katekizmus, erkölccstan, bibliaismeret, grammati-

¹⁴⁷ A Debreceni, 1988, 78–81; Farkas 1804, 71, 78; Munckerus 1641, 110–111; G. Szabó 1996, 64.

¹⁴⁸ A Debreceni, 1988, 80–81; Stoll 2002, Nr. 1208.

¹⁴⁹ Farkas 1794, 88; Thury 1808, 444, 452; A rectorok és praeceptorok kibocsátási jegyzéke, 1767–1813, TIREL II. 1.f. 1. 1791, 94.

ka, retorika, poétika, klasszikus szerzők és nyelvek, stb.) ismeretét tükrözi például a már említett *Menny-Ország felé-való útazása [...]* című munka. Itt a mitológiai részek mellett a Szentföld leírása is iskolai tananyagra, Palesztina – Debrecenben 1791-től a grammatistáknak oktató – általános leírásának használatára utal.

Mint arra műveiben kitér, a XVIII. század végén Debrecenben oktató modern nyelvek közül – például a német vagy a francia – egyet sem sajátított el olyan szinten, hogy a mindennapi életben használni tudta volna. Ez részben az oktatás hiányosságai, részben saját érdektelenségével magyarázható.¹⁵⁰

Alapműveltségére Debrecenből történt eltanácsolása – 1792. június 16. – után, elsősorban juratus nótáriussága éveiben rakódhattak rá az önművelés rétegei. Farkas önművelődésének minden valószínűség szerint egyetlen mércéje volt: saját egyéni érdeklődése. Munkái tükrében ez különféle törekvések speciális együttesét jelentette.

A latin nyelvet fontosnak tarthatta és kedvelhette, s valószínűleg nem csupán műveltsége bizonyítására használta fel. Latinul megjelentetett prózai szövegei mellett ismeretes néhány latinul írt verse is.¹⁵¹ Mindezek szöveganyaga nem túlzottan igényes, de nyelvezete érthető. Latinságát elsősorban a rövid mondatok, a mellérendelő szerkezetek és a párhuzamosan futó gondolatok jellemzik, melyek utalnak a latin nyelv debreceni oktatásának sajátosságaira. Farkas egyik legtöbbet idézett latin szerzője Ovidius, akinek több művét (*Tristia*, *Metamorphoses*) tankönyvként forgatta. A latinul idézett szövegrészekhez gyakran csatolt egy-egy megverselt eseményre aktualizált, magyar nyelvű magyarázatot vagy a szöveg lényegét visszaadó fordítást. Így például a tévesen Ovidius nevéhez kötött ‘szomszéd háza ég’ toposz az 1797. évi *insurrectio* egyik okaként épült be *Pannónia szomorúsága* című versébe:

„[...] vel ubi Ovidius loquitur

[...]

Metuendum est, dum proximus ardet ucalegon.

[...]

Akkor félj jobban még, ha szomszéd Háza ég.”

Az idézett rész egyben jól dokumentálja Farkas műveltségének korlátait. A helyzethez illő toposzra emlékezett és ki tudta választani ismereteiből, forrását (Vergilius, *Aeneis*, 2,312) és az eredeti szövegrészt azonban elfelejtette.

Klasszikus párhuzammal mutatta be és önmagára értelmezte a számkivetett Ovidius alakját is:

¹⁵⁰ G. Szabó 1996, 59–66, 71, 84–85.

¹⁵¹ Vö., Knapp, Bibliográfia.

„Innét egy Poéta szám-ki-vetésében,
 így énekel erről a Násó könyvében:
 Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum,
 Tempore sic duro est inspicienda fides.
 Mint a szín-aranyat a tűz meg-próbálja,
 Úgy a Barátságna a baj a próbája.”

Az idézet egyetlen apró részlet kivételével (a második sorban 'sic' az 'in' helyett) pontos, Ovidius *Tristiájából* származik (I,5,25–26). Ugyanez a két sor a Farkas által idézett változatban olvasható egyébként Gyöngyössi István *Róza-koszorúja* Koháry Istvánnak címzett ajánlólevelében is.

Debrecenből történt elbocsátását Vergilius *Aeneise* első könyvének 76. sorára hivatkozva idézte fel. Itt emlékezete vagy jegyzetei ismét cserbenhagyhatták, mert az idézet helye helyesen a második könyv 3–8. sora. Aesopus nyolcadik fabuláját, a daru és a farkas történetét is tananyagként ismerhette meg, s emlékezetből építhette be egyik magyar nyelvű munkájába.¹⁵²

Több olyan verse van, melyekben – a kordivatot is követve – halmozta a kissé már elhalványult klasszikus irodalmi, mitológiai ismereteket. A *Pannónia örömeiben* például folyamatosan mitológiai utalások és leírások tarkítják József Antal nádor és Alexandra Pavlovna menyegzői vendégeinek bemutatását:

„Györy, Cziráky Nagyságok.
 Kik mint Dámon Pithiásnak,
 Olly jó Baráti egymásnak.”

Az idézett részben a 'Pithiás' helyett természetesen 'Phintias' a helyes névalak. Gyakran hivatkozott Diogenészre is. A már korábban idézett *Poeta* című versén kívül erre utal, hogy egy másik költeményéhez a mondanivaló megerősítésére hozzákapcsolta a „Nem minden hordóba lakik Diogenes” megjegyzést.¹⁵³

A tananyagból ismert szerzőkön kívül a legkülönbébb összefüggésekben idézte, használta és értelmezte Horatius *Ars Poeticáját*. Nem valószínű, hogy Debrecenben ismerte meg a Szent Bernáttól hivatkozott, mottóként is felhasznált „Non poteris ascendere nisi descenderis” sort. Előszertettel illesztett be latin szólásokat és közmondásokat a magyar szövegrészekbe. Valószínű, hogy ezt a szokását sem Debrecenben sajátította el.¹⁵⁴

Farkas András minden valószínűség szerint debreceni évei után, saját elhatározásából tanult meg viszonylag jól németül. Első nyomtatott munkájában

¹⁵² G. Szabó 1996, 64; Farkas 1801 A_{5r}; Farkas 1794, 13, 18, 132; Jankovics 2002, 16.

¹⁵³ Farkas 1800, 48–49; Farkas, 1794, 12.

¹⁵⁴ Farkas 1794, Mottó, Elő-szólás, 5.

megörökítette, hogy amikor 1792 őszén Pest-Budán németül kérdezték, „De mivel németül még semmit sem tudtam”, nem tudott felelni. Később azt írta, hogy 1793 őszén Pesten már valamelyest beszélt németül: „Fordítam szavaim Németül mint tudám”. Bécsi, pozsonyi és pest-budai tartózkodásai alatt sajátíthatta el annyira a német nyelvet, hogy föltehetően Landerer Mihály megbízására, a magyar közönség igényeihez igazítva, jelentős kihagyásokkal magyarra tudta fordítani az *Elisas, des Weibes wie es sein sollte, Vermächtniss für ihre Tochter Henriette* (Leipzig–Elbersfeld 1801) című, ismeretlen szerzőjű nőnevelő regényt.

Az *Elisa testamentoma* (1803) után néhány évvel, 1808-ban Szegeden Grün Orbán nyomtatta ki a *Die Vermaehlungsfeyer [...]* című, mindössze négy levél terjedelmű másik német nyelvű munkáját. A tartalmi összevetés szerint ez a kiadvány rövidített változata az ugyanebben az évben Egerben és Pesten kinyomtatott *Mennyegzői inneplésnek*. A rövidebb-hosszabb német nyelvű szövegbetétek későbbi munkáiból sem hiányoznak.¹⁵⁵

Farkas minden valószínűség szerint nem Debrecenben ismerkedett meg közelebbről a magyar történelem egyes forrásaival sem, mivel a kollégiumban csak 1795-től oktatták módszeresen a magyar történelmet Severini János 1769-ben Lipcsében megjelent latin nyelvű történelemkönyvéből. Jurátus nótáriusként ismerhette meg a magyar történelem idézett forrásait, így például Anonymus *Gesta Hungarorum*át, a *Rákosi végzéseket* (1505) vagy Werbőczy *Tripartitum*át. Történeti érdeklődésére vall, hogy – többek között – ismerte Petkó Gergely *Rövid magyar krónikáját* és az alkalmi verseket is író kortárs Perecsényi Nagy László „Hadi történet könyvét”. 1801-ben mondanivalója erősítésére a szoros debreceni kapcsolatokkal rendelkező Pálóczi Horváth Ádám *Hunniásából* idézett.¹⁵⁶

Debrecenben elsajátított teológiai és bibliai ismereteit is felhasználta, amint arról sajátos utalásai tanúskodnak. Így például az egyik patrónusa, Teleki Sámuel nevére készített nyelvi játékokban „Isten áldottá”-nak és „Elizéusi Tsont”-nak nevezi Telekit. Előszóval, különféle változatokban használta a következő bibliai utalást: „Aki prófétál sem mind Prófét. Habakuk.”¹⁵⁷

A részben Debrecenben, részben későbbi élete folyamán megismert és felkeresett kortárs magyar szerzőket folyamatosan idézte, közülük többekre tekintélyként hivatkozott. E nevek egyben jelzik irodalmi környezetét. A Farkas

¹⁵⁵ Farkas 1794, 41, 125; Farkas, Elísa 1803; Farkas, *Die Vermaehlungsfeyer* 1808; Farkas 1808.

¹⁵⁶ G. Szabó 1996, 66, 91; Farkas, Új 1822, A_{2v}; Farkas 1801, 10, 21–22.

¹⁵⁷ Farkas 1794, 6, 12.

által legtiszteltebb magyar költő Csokonai Vitéz Mihály, Farkas egykori kolégiumi társa volt. Egyik versében így idézte meg:

„Miket Csokonai kurtán így ejte ki,
Kiből egy Hérósi nagy elme töre ki.
'Ez élet tsak egy bús borzasztó temetünk
'Melyet virágokkal hintbé a szeretünk.”

Csokonai után Gyöngyössi János és Pálóczi Horváth Ádám következett a sorban.

„Mi mind nem lehetünk Gyöngyösik, Horvátok,
Olyan Poétákat én ma nem is látok”.

Saját munkáit kritikusan értékelve, ugyancsak Gyöngyössiéhez mérte:

„Gyöngyösi a gyöngyről sem úgy ír mint mások
Kiből gyöngynél gyönyegebb elmésség töre ki
Gyöngyösi eszének enyim tsak töreki”.

Farkasnak az volt a legnagyobb elismerés, ha Gyöngyössihez hasonlították. A „báró Josintzi József” szájába adott, saját magára vonatkozó elismerő sorok szerint:

„Két soros Versed is annyit nyom a fontban
Hogy már Gyöngyösihez hasonlitasz pontban”.

Többször hivatkozott a poéta „gróf Desöffy József”-re és „gróf Gvadányi generalis”-ra. Gvadányi *Rontó Pál*ja Farkas hasonlataiban is visszatér:

„Nemes Martinkovits József Vár Kapitán,
Mint Rontó Pál át ment élete sok vitán”.¹⁵⁸

Virág Benedekkel való találkozását és Virág lesújtó véleményét Farkas *Pünkösti királyság* című versében örökítette meg:

„(E Poéta Virágokat látta Virág Benedek
Ne mászsz fel a magas hegyre! le esel mert meredek.)”

Széphalmi látogatásának emlékét Farkas ugyancsak megörökítette:

„Kazintzi Ferentz Úr nagy örömmel láta,
Egy nap a házatól el-sem-is botsáta.
Gróf Török Kis-asszony áldott Felesége,
Nem lehetne hozzám már jobb szívessége.
Ez is a Márónak egyik Tanítványa,
Azért betsesek itt Músák tudományya.

¹⁵⁸ Farkas 1807, 8; Farkas, A mecénás 1808, 23,)(1v; Farkas, Buda 1808, A_{2r}; Farkas, Patens 1819, A_{2v}, 17; Farkas 1827, [3]_{3r}.

Mondá: hogy jól ismer régólta híremben,
Azért boldogita igyekezetemben.”

Egy 1812-ben megjelent munkájában a Zemplén megyei mesterkedő írókkal – Molnár Borbálával, Édes Gergellyel és Szűts Sárával – együtt, nem minden él nélkül, talán a *Tövisek és virágokra* gondolva említette Kazinczy Ferencet:

„Irtak még Zemplénben többen is verseket,
Kazintzi-Nagy Ferentz, olvasd meg ezeket!”

Sok ismeretlen „helybéli” poétát is megverselt. Így például két borsodi költőt, egy bizonyos Stentzelt és György Jánost, továbbá az ügyész Palótzai Lászlót, a miskolci verselő csizmadiát, Ottrokotsit, valamint „Poéta Gombási”-t, akit barátjaként mutatott be. Ezen kívül több más alig ismert költőre is hivatkozott, így például a szakirodalomban Farkas elődjeként számon tartott Szél Gáspárra:

„Drága jó Aszszonyom Tiszteletes halja!
Gondoltam magamba savanyú az
Alja. (a mint Szél Gáspár írja)”¹⁵⁹

Viszonylag ritkán hivatkozik külföldi szerzőkre, de megemlíti például „Lock” a „Lélek halhatatlanságáról” írt művét.¹⁶⁰ Ez a hivatkozás minden bizonnyal John Locke fő művének (*An Essay Concerning Human Understanding*) negyedik könyvére (*Of Knowledge and Opinion*) vonatkozik. Farkas ismerhette Locke *A gyermekek neveléséről* című, angolból franciára fordított, majd gróf Székely Ádám franciából készült magyar fordításában megjelent (Kolozsvár 1771) munkáját is. Egyik 1804-ben megjelent kiadványában felsorolta azokat a szerzőket, illetve műveket, melyeket az „olvasott emberek” szerinte egykorúan forgattak: „Fránzius”, „Ciprián”, „Richelsám”, „Robinson”, „Krüger”, „Eberhárd”, „Pluchet”. A közelebbi részleteket nem tartalmazó felsorolás alapján nehéz az azonosítás. „Fránzius” éppúgy lehetett például David, mint Elias vagy az iskolai használatra grammatikát készítő Joannes Franzius. Hasonlóképpen több olyan szerző ismert, akit egyszerűen „Ciprián”-ként lehetett emlegetni. A Robinson kifejezés mögött nagy valószínűséggel valamelyik magyarra fordított Robinzon vagy Robinzonád sejthető. „Krüger” is lehet a drámaíró és költő Johann Christian, illetve a természettudós, orvos, filozófus Johann Gottlob Krüger. A több „Eberhárd” közül a Farkas által em-

¹⁵⁹ Farkas, Poétai 1820, []_{1r}; Farkas 1810, 63–64, 78–79, 85; Farkas, Örök 1812, 2_{7v}, *_{5v–6r}, *_{7r}; Farkas, A Lói-Tanáts 1804, 4.

¹⁶⁰ Farkas 1810, 105.

lített talán azonos Johann August Eberharddal, akinek *Handbuch der Aesthetik*je (1803–1805) a magyar irodalomelméletre is hatással volt.¹⁶¹

Eszmei kapcsolatok

Munkái tanúsága szerint Farkas kapcsolatba került a kortárs eszmei áramlatok többségével. Leggyakrabban a magyarság sorsa, a nemzeti gondolat és gondolkodás változatai, később pedig a korai reformeszmeék foglalkoztatták. Második nyomtatott munkája (1794) ajánlásában a „nemzeti tudományok munkás elő-mozdit”-ásában, illetve „a magyar érzékeny poesis” támogatásában látta a címzettek, Wesselényi Miklós és felesége, Cserei (Cserey) Heléna – Kazinczy Ferenc lányának keresztszülei – legfőbb erényeit, s a mecénásokra szabott jellemzők két fő motívuma a hazához, illetve az adott vármegyéhez (Szatmár) való hűség.¹⁶²

Kollonitz László kalocsai érseknek címzett egyik Szent László napi köszöntőjét jellegzetes módon „a hírnek gyors szárnyain, ennek a Magyar Heliconnak, és Parnasszusnak Hegyéről, Atill, vagy Buda Várából” „repítette” mindenfelé. Visszatérő gondolata, hogy munkáival mindenekelőtt „Nemes M. Hazájának” kíván kedveskedni vagy „Honnyai szeretetétől indíttatván, azoknak ébresztésekre”, illetve „Hazafiúi szent buzgóságából” írja azokat.¹⁶³

Alexandra Pavlovna és József Antal nádor menyegzőjére írt versében nem csupán a táncokat (így például a különösen nagy tetszést aratott verbunkot) és azok rendjét örököltette meg, hanem a menyasszony magyaros öltözetét is:

„Felséges Hertzegnénk maga meg-ismérte,
Melly szép Nem a Magyar, Bétsbe-is dítsérte;
Az öltözetit is úgy meg-kedvellette,
Hogy inkább viselni magát úgy szerette.
Még Bétsbe tett Magyar Főkötőt Fejére.”

Ugyanebben a nyomtatványban a magyaros öltözködést a magyarság tiszta megőrzésének gondolatával kapcsolta össze, azt a korábbi elgondolást visszahangozva, mely szerint, ha valaki népe viseletét más nép vagy népcsoport öltözetével cseréli fel, saját nemzeti hovatartozását változtatja meg:

„Nállam a Magyarnek van tsak betsületi;
Ki nem változtattya mindjárt a ruháját.
Meg-tartya Ő díszes hajdani formáját.

¹⁶¹ Farkas 1804, 73; David Franzioshoz és Elias Franzioshoz l. pl., BLC 115, 159; „Ciprián”-hoz l. pl., BLC, 62, 503–504; Robinsonhoz, Eberhardhoz l. pl., György 1941, 64, 89, 121, 122, 123, 124, 255–257, 304, 378–380, 400, 509; etc.

¹⁶² Farkas, Páratlan 1794, ajánlás.

¹⁶³ Farkas 1799, 202; Farkas 1800; Farkas 1805; Farkas, Buda 1808; Farkas 1809; Farkas 1815.

Én nem a szokáshoz semmi ruházatom,
Hanem tettzésemhez tsak alkalmaztatom.

[...]

Szép Magyar Nemzeted kár ezzel tsúfolni.
Más idegen Ország módiját majmolni.”¹⁶⁴

Pannónia szomorúsága című munkájában a magyarság szolgálatához társult a jó hazafiúság eszméje és a haza védelmének gondolata:

„Gyermekségmentől-fogva arra fordítottam minden igyekezetemet és tehetségemet, hogy Nemes Magyar Nemzetemnek mint hűséges Hazafi [...] szolgálhassak; és használhassak.”

Az itt közölt *Pro Rege, et Patria* című, latin nyelvű versében is a haza általános védelmére buzdít. A haza védelme másutt is az egész nép ügye:

„Ébredjen-fel minden ember! Ez eleven példára,
Úgy a gazdag, mint a szegény a Haza oltalmára.”¹⁶⁵

A jó hazafiság gondolata folyamatosan tetten érhető munkáiban. Részt vett az 1825–27. évi országgyűlésen, s ekkor készítette vagy talán készíttette a Felsőbüki Nagy Pál derékképét ábrázoló kvalitásos szignálatlan rézmetszetet, az ábrázolt kezében „A jó Hazafiakhoz” feliratú papírlappal. A kép alatt az „Ész, pénz, jó Hazafi kell a Diétára!” kezdetű vers kapott helyet. A reform-eszmék folyamatos térnyerésével egy időben megjelent műveiben a „Hazafi névre méltatlanok és Haza árulók” fogalma is. Véleménye, hogy „a rossz Hazafiakat mint a Haza botránkozató köveit ki irtani szűkséges” (1825). A pozsonyi országgyűlés 1827 nyarán történt eseményeit megverselő *Valedictio* [...] címében a szerző „poeta diaetalis”-nak, s a valószínűleg ugyanebben az évben megjelent *Diétai és béiktató és Fő-kormányi béhelyezettés énekekben* pedig „diétai mUSA”-nak nevezte magát.¹⁶⁶

A magyarság és a nemzeti gondolat eszméjéhez szorosan kötődnek a magyar nyelv állapotára és használatára vonatkozó kritikai megjegyzések. A Farkas által német nyelvből magyarra átültetett regény előszavában a fordító szorgalmazza az egységes magyar helyesírás szabályainak mielőbbi kidolgozását, melytől nemcsak a nyelv, hanem a tudományok helyzetének javulását reméli:

¹⁶⁴ Farkas 1800, 97.

¹⁶⁵ Farkas 1801, A_{3r-4v}.

¹⁶⁶ Farkas, Fejedelmi, 1829, 5. metszet; Farkas, József 1825, [1]_{4r}; Farkas 1827; Farkas, Diétai 1827.

„Bár volna egy olly közönséges Túdós Magyar Társaság, melly a jó írás módját mind bizonyos Régulákkal, mind példájával-is meg-határozná: úgy inkább reménylhetnék Hazai nyelvünknek s a Tudományoknak virágzását!”

Több munkája címlapján következetesen vallotta magát a „Nyelv és Erkölyt pallérozó tudományok Mesteré”-nek. Erre elsősorban az ösztönözhetette, hogy mindig fokozott, esetenként túlzott figyelmet fordított munkái nyelvi állapotára. Írásait gyakran jellemzi a nyelvi keresettség, a körülményes megfogalmazás, és rendszeresen kérte olvasói elnézését az előforduló nyelvtani és sajtóhibák miatt („engedelmet kérvén a kegyes Olvasótól e Könyvetskémben könnyen meg-eshető hibákról”). Többször utalt a változó és változatos helyesírási szokásokra is.¹⁶⁷

Egyéni szómagyarázatai, sajátos összefüggésben használt különleges kifejezései és elvi megjegyzései egyaránt jelzik érdeklődését a magyar nyelv megújítását célzó törekvések iránt. 1803-ban az *Elísa testamentoma* előszavában így jellemezte fordítói törekvéseit:

„[...] igyekeztem [...] jó Magyarsággal fordítani: ebben ha nem mindenkor voltam szerentsés, kiváltképpen annak lehet tulajdonítani, hogy itt s ott olyan szók és ki-fejezések fordúltak-elöl, mellyek még Hazai nyelvünkön tellyességgel – vagy leg-alább jól, s az aféle dolgokhoz értők ítélete által helybe hagyva nintsenek: azonban az ilyen szókat és ki-fejezéseket-is, hogy a Munkán tetemes tsonka ne essen, ki-hagynom éppen nem lehetett; hanem vagy egészen új – és könnyen meg-lehet, hogy mások ítélete szerént nem jó – szókat formálva, vagy a még közönségesen bé nem vett újabb szók közzül-is némellyeket el fogadva, vagy az eredeti Német Munkátskában elől-adott gondolatokat, egészen ki nem merítő, vagy nem eléggé világos környül írásoat téve, – kellett által fordítanom.”¹⁶⁸

A „meg-tölt már ki-ürült Kasunk” verssorban a 'kas' szó értelmezéséhez jegyzetet mellékel: „A Kasson itt most madár fészket kell érteni”. Egyik munkája alcímében a „tárgyazó-könyvetske” kifejezést használta a tartalom megjelölésére, másutt a 'zuhaj' szót hullám (zuhatag) értelemben alkalmazta: „Hogy a Partot mossa a viznek zuhajja”. 1803-ban a „Buda Várának rövid Le-írásá”-ban a 'Kül-Országok' kifejezést a következőképpen magyarázta:

„Kül-Ország – egésszen Külső-Ország – ha szokás így szóllani Kül-föld – itt is Kül-Ország a helyet Külső-Ország a Vers kedvéért meg-engedetetik az ilyen ki-fejezés.”¹⁶⁹

¹⁶⁷ Farkas, Elísa 1803, A_{4v}; Vö., Knapp, Bibliográfia; Farkas 1801, 31.

¹⁶⁸ Farkas, Elísa 1803, A_{3v-4r}.

¹⁶⁹ Farkas 1800, A_{4r}, A_{5r}, 11; Farkas 1801.

Nyelvújító szándékai gyakran találkoztak népművelő, oktató elképzeléseivel. Ezek mindenekelőtt a magyar történelmi témákat kísérik. Az insurrectio kifejezést például így magyarázta: „fel-kelni, (Insurgalni) és fegyvert fogni személyesen”.¹⁷⁰ Oktató szándéka a történelmen kívül kiterjedt kora politikai és társadalmi eseményeire (Napóleon, országgyűlések), a mitológia magyarázatára, a nőnevelésre, sőt nyomdászattörténeti kérdésekre is.

A francia – vagy franciásnak vélt – jelenségek, eszmék és hatások első nyomtatott munkájától kezdve tetten érhetők nála, hol negatív, hol pozitív értelmet hordozva. Egy önéletrajzi vonatkozású jelenetben például megörökítette, hogyan ijesztette el magától 1788-ban „Médiá”-nál a „rác zsványokat”:

„Az útba találván egy tzifra bokkrétát,
Fel-öltözvén reám a veres pankkrétát.
Kötöm a kalapot mindjárt Frantziásan,
A tűznél a mezőn pipázván Basásann”

A francia és a török motívum az elrettentés kettős eszközeként (franciás öltözet, törökös pipázás) másutt is összekapcsolódik. Egy 1792 júliusában a kecskeméti pusztán játszódó jelenetben a következő két sort adta az egyik gulyás szájába:

„S mond: Pajtás Diák, vagy te tám garabontzás?
Mert török salmád-is látom, hogy frantziás.”

Elítélte a francia női divat terjedését, s azokat dicsérte, akik ellen tudnak állni a fodorított haj és a francia módi csábításának:

„Nem kell ennek a Frantz bé-jött maskarája.
Sem haj-fodorítok pompás frizúrája.”

A francia városok közül a Farkas által soha nem látott Párizs csillogása és szépsége pozitív mérce. Van, ahol Budát méri Párizshoz: „Bár kitsinyke vólt rég, mint valaha Páris”. Másutt – némileg különös módon – a Szatmár megyei Nagykároly tündökölt „párisi fénnel”.¹⁷¹

A franciák világhódító törekvéseit, s magát Napóleonot – Napóleon és Mária Lujza házasságkötésének kivételével – határozott és következetes ellenszenvvel írta le. A francia ellensége a magyarnak:

„Ellenséged a Frantzia! Most-is azzal fenyeget,
Dűhődt szája Magyar Vérből még sem ívott eleget”.

Egy másik helyen a francia veszély nyomatékosítására az erőteljes magyar–agyar–kimar rímekeket használta:

¹⁷⁰ Farkas 1801, 26.

¹⁷¹ Farkas 1794, 107, 25; Farkas 1800, 99, A_{4v}; Farkas, Páratlan 1794, ajánlás.

„Kellj-fel Vitéz Magyar!
A Frantzia agyar,
Fészkekből lám majd ki-mar.”¹⁷²

A Napóleon halálára írt latin verse is gúnyal, elutasítással teli:

„Oleum, Operam, perdidisti Leo!
Ex Caesare exul, natus ex nucleo
[...]
Vincere tentabas: non vicisti mundum
Marsupium vides vacuum, et mundum
Ugotsa coronat, non CORONAT PARIS
Helena sepelit, quam amavit Paris
[...]
Sic Coronam perdit mali Cordis, vanus
Corsicanus nunquam fuerat Urbanus
[...]
Corsicanus Frater! Corvus non albescit
Si sol urit florem nec ultro florescit
Perdit ter, qui semel male est lucratus
Qui possidet multa nunquam est beatus
[...]

Farkas szatirikus sírverset is írt *Napoleon Főtől való írása* címmel:

„Haszontalanabb fa nintsen a Fűzfánál;
Mivel az egyebet nem terem barkánál.
Országodnak te is kevés hasznot tevé,
A mi elébb vóltál utóbb is az levél.”¹⁷³

A felvilágosult eszmék közül Farkas leggyakrabban a hasznosságot és a polgári nevelés eszméjét emlegette. Kollonitz László kalocsai érseknek szóló névnapi köszöntőjébe a „szabad gondolkozás” kifejezést szőtte:

„az én Excellentiádról-való szabad gondolkozásomat érdemetlen Tollamra végyem, s [...] Buda Várából repíttsem minden felé.”

Írói szándéka bemutatására 1801-ben egy ajánlásban összekapcsolta a hazafiság, a szolgálat és a hasznosság gondolatát: „[...] mint hűséges Hazafi, minél jobban lehet, szolgálhassak; és használhassak.” A polgárrá nevelés eszméjét 1803-ban így szorgalmazta:

¹⁷² Farkas 1801, 38, 10; Az ‘agyar–magyar–ki-mar’ rímekhez 1., Kovács Sándor Iván 1996, 149–160.

¹⁷³ Farkas, Fama 1823], []_{4v}–B_{1r-v}, 4v.

„A Hazának, Gyermekeinkből a jó Nevelés által köz hasznú tagokat formálni, nem nagy kötelességünk-é? Kétség kívül semmivel sem elő-menetelesíthetjük annyira a Haza bődögságát, s közönségesen az Emberiség jóllétét, mint a Gyermek jó Nevelése által. A Fő Valóság eránt igaz háládatossággal, s buzgó tisztelettel; – Felsőes Fejedelmekhez állhatatos hűséggel; – ember társaikhoz egyenes szeretettel, és jó indúlatokkal tellyes Pólgárokat és Polgárnékat, egyedül a jó Nevelés készít.”¹⁷⁴

Nem hiányzik Farkas munkáiból a vallás, a vallásosság gondolata sem. Ezek a megállapítások csak a legkritkábban, munkássága elején kötődnek valamilyen felekezethez. 1794-ben megjelent *Pokolbéli utazása* egyik részletében, a *Farkas és Plébános* című anekdotában például ellenséges a katolikus pappal szemben, akit kálvinista öntudattal próbál meg kifigurázni. Első, 1798–1799 körül a kalocsai érsek vagy környezete hatására történt felekezetváltása után azonban nem tért vissza többé református „öntudata”. 1799-ben már katolikusnak vallotta magát, s munkáiban katolikus motívumok is találhatók. Így például egy köszöntőjében a *Te Deum*-ból parafrázált két sor:

„Vigye Lelkét Böldögságba,
Szentekkel egy Társaságba”.

Kollonitz László kalocsai érseknek, akit metaforikusan a „Betlehemi Tsillag”-gal azonosított, valószínűleg saját katolizálására emlékezve írta:

„[...] kívánom azt-is; hogy Excellentziád, az el-tévellyedteket, vagy a kik [...] örök böldögságokat keresni, és fel-találni nem tudják, [...] azokat [...] meg-térésre [...] vezérelhesse [...]”

Ugyanitt Kalocsa mint „a Római Annya-Szentegyháznak virágzó Kertje, és Paraditsoma” jelenik meg.¹⁷⁵

Farkas később ismét református lett, s vélhetően Egerben katolizált ismét, majd 1819-ben újra kálvinistaként magyarázta az „Úri imádság”-ot a „Helvétziai vallás tartó Kegyes Oskola-béli Nevendék Fiú Gyermek, és Leányok számokra: a Korosabbaknak pallérozásokra, és Lelki hasznokra”. Az utóbbi munkában hitbéli meggyőződése föléje került a felekezeti szempontoknak:

„A maga Vallása Igazságával kérkedékenység,
Lelki kevélység.
A más Vallása kárhóztatása, alatsony Lelküség
Együgyüség.”

Miatyánk-magyarázatának új, 1821-es kiadása nem kapcsolódott egyik felekezethez sem, s egyszerűen „a köznép lelki hasznára” jelent meg.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Farkas 1799,)(2v; Farkas 1801, ajánlás; Farkas, Elísa 1803 A_{2v-3r}.

¹⁷⁵ Farkas 1794, 132–134; Farkas, 1799,)(4r,)(3r-v,)(2r.

1825-ben egyik műve elején feltette a kérdést: „Hát mi a Vallás?”. Tömör válasza:

„A vallás nem egyéb, hanem Isteni tulajdonságokról szöllő Tudomány és az Isteni tisztelet ki szolgáltatásnak módja. A Vallásnak két haszna van, Egyik; hogy az embert olyan szabadon nem hagyja vétkezni. Másik: hogy a halandóknak a halhatatlanságra, és jövődöbéli fő boldogságok elérésére utat készít.”¹⁷⁷

Farkas András vallásossága naív, egyszerű istenhit lehetett, távol a komolyabb elkötelezettségtől. Dogmákhoz, felekezethez kötődés nem jellemezte. Kétségtelenül meglévő hite egyszer sem akadályozta meg abban, hogy a jobb élet reményében ne váltson többször is felekezetet. II. József türelmi rendeletére hivatkozva sajátos módon úgy értelmezte a vallásszabadságot, hogy „akar Keresztény, akar Zsidó, szabadosan változtathatja született Vallását; sőt a Vallás szabadsága a József Systemája, ennél is szélesebben terjed ki – tudniillik: Ha a Reformatus Catholicussá leszel és azt meg bányia, ismét Reformatus lehet.” 1825 után több alkalommal, rendszeresen illette magát a „Jésus szarándokja” vagy „Jesu Christi peregrinus” tiszteleti névvel,¹⁷⁸ s 1832-ben katolikusként halt meg.

Sajátos módon II. József türelmi rendeletének következményeként fogta fel a „vallástalanság” és a szabadkőművesség terjedését. A magyar jakobinus mozgalomról királypártiként foglalt állást:

„A József halála után szabad Kőművesek támadtak; hanem szerentsére a Törvény rossz szándékjoknak eleit vette, az Országnek azon kigyóit el ölte, a Királyi Szék ellen törekedő gonosz szándékjokban meg gátolta; a melly szabad Kőművesek, az ördög Templomának köfalait szándékoztak titkon építeni, sőt igyekeztek a Királyt Throussából [!] le vetni, és az Otszágot [!] szabad Respublicává tenni”.

A vallás nélkül élő embert elítélte:

„A Vallástalan Ember mind az Istennek mind a Királynak ellensége! Ki szeretne hát kebelében kigyót nevelni? És így a rossz Hazafit mint Haza árulót, a Hazából örökösen számkivetni, úgy az Istent, Jézusát, és Máriáját paráznító és mivelő Egeket boszszantó, és Pokolnak Istenre ugató ebeit, saját lelkek gyilkosságait mind példás halálra kellene büntetni”.¹⁷⁹

Az áttekintés arra utal, hogy Farkas eszmevilágát sajátos kettősség jellemezte. Miközben jórészt azonosult kora konzervatív, a rendi nacionalizmus felfogását tükröző eszmei áramlataival, érzékenyen válaszolt az új

¹⁷⁶ Farkas 1804, ajánlás; Farkas 1819, 16; Farkas 1821.

¹⁷⁷ Farkas, József 1825, [1]_{3v-4r}.

¹⁷⁸ Uo., [1]_{2v}.

¹⁷⁹ Uo., [1]_{2v-3r}, [1]_{4r}.

felfogását tükröző eszmei áramlataival, érzékenyen válaszolt az új társadalmi törekvések egy részére, s ez utóbbiakat többnyire kritikusan, egyéni szemszögből értékelte. A magyar nyelv megújítása melletti határozott elkötelezettsége – túlzásai ellenére és művei esztétikai értékétől függetlenül – igen figyelemreméltó.

Összegzés

Végezetül megállapítható, hogy – a szakirodalom megállapításával ellentétben – nem Berei Farkas András volt az első „főhivatású” „dilettáns” Magyarországon, aki tanulmányait abbahagyva „félművelt” „fűzfapoétaként” kereste mecénásait. A társadalomnak az a rétege, ahonnan ő is származott, életmódjával folyamatosan igényelte, kitermelte és más rétegekkel együtt a XIX. század első harmadáig eltartotta a Farkashoz hasonló alkalmi poétákat. Egykorúan kevés magyar író mondhatta el magáról, hogy egyként szórakoztatott királyt és nincstelent, s mecénásai között egyszerre volt jelen az ország nádora, prímása és a vidéki postakihordó.

Szerepének már a saját korában is ellentmondásos értelmezése és megítélése alapvetően befolyásolta és egysíkúvá tette a vele foglalkozó irodalmat. Az ismétlődő, jellegzetesen egyoldalú vélemények miatt alakját az irodalomtörténet sokáig nem tartotta érdemesnek a vizsgálatra. Alkalmiságát már egykorúan elavult jelenidejűségként értelmezték, s a vándorpoéta irodalmi „aszszimilációs” törekvéseit eleve elvetendő tulajdonságnak minősítették. Az elismerés és az ismertség kettősségében már életében legendává vált Farkas András prózája és költészete többszörösen funkcionális irodalom volt, mely számos ponton kapcsolódott az alkalmi műfajokhoz, így többek között a hírversekhez, a világi tárgyú ponyvairodalomhoz és az úgynevezett népies irodalomhoz. Kiadványaiból a mesterkedés jellegzetes sajátosságai mellett előbukkannak költőileg ma is érvényes szavak, szókapcsolatok és egész sorok is.

Az irodalmi „mesterkedés”-ben járatos alkalmi és ponyvaköltők között a XVIII. század végén külön típust képviselt a debreceni Nagy István 1796-ban lejegyzett *Lakadalmi játékában* is szereplő „versstaféta” Szél Gáspár, akire Farkas elődjeként hivatkozott. A verselő küldönc, a versben beszélő hírvivő, „szeleburdi forma Szél Gáspár” itt egy debreceni „rigmuscsináló” poéta tanítványaként jelenik meg, aki a „micsoda verseket szoktatok írni?” kérdésre jellemző módon „ami a szánkra jön” kifejezéssel válaszol.¹⁸⁰ Farkas András élete végéig a „szélgáspárok” egyik tipikus megjelenése és megvalósulása volt, aki bárhova ment, mindig és mindenütt csak Szél Gáspár maradt, s a

¹⁸⁰ Lakadalmi játék = Bán, Julow, 1964, 48–80, itt: 49, 57.

Lakadalmi játék poéta alakjaihoz hasonlóan igazi költői „matéria” nélkül „mérte, nyírta és próbálta a verseket”.¹⁸¹

A vándorpoéta Farkas jórészt egy korábbi korhoz kötődő, hagyományos irodalmiságot képviselt, s csaknem holtáig jól illeszkedett a korabeli magyar társadalom sajátosságaihoz. Az 1820-as évek végén kissé már anakronisztikus alaknak számított, majd utódaiban végleg elveszítette szélesebb társadalmi „jogosultságát”. Bizonyos szempontból az egész országot szórakoztatta. Szívós elszántságával – mellyel az események közelébe férközött, jelen volt és részesült a hírekben, s törekedett azokat gyorsan és hatásosan megverselni, kiadni és terjeszteni – kéziratok, nyomtatványok és rézmetszetek sorát hagyta ránk. E források egyedülálló lehetőséget biztosítanak az irodalmiság alsó határán mozgó, a popularitás és a literátusság között sajátos közvetítő szerepet játszó életmű kutatására.

Írói működésében tetten érhető a rendszeresség és a logika, melynek következtében viszonylag egységes, jól korszakolható és áttekinthető életmű maradt ránk. Az írás egyúttal létmódot jelentett számára: műveiből úgy kívánt megélni, mint más a szántás-vetésből. Eszköze elsősorban a mecénáskeresés, a szórakoztatás és az alkalmiság volt, szerzői stratégiája kiterjedt művei megjelentetésére és terjesztésére is. Munkái a XVIII. századi úgynevezett konzervatív rendi nacionalizmus eszméit közvetítették a XIX. századba. Ezek az eszmék azonban sajátosan keveredtek nála a felvilágosult gondolatokkal, s tetten érhető az átfordulás a korai reformeszmék hirdetésébe.

Művei több vonatkozásban Ruttkay Gáboréi mellé is állíthatók, aki a „verseléshez értett, de nem volt költői tehetség. Selejtes tartalmú német verseket, novellákat fordított s adott ki magyarul; máskor hazai történelmi témájú, vagy más kalandos rémhistóriákat dolgozott föl német nyelvű novellának”. Míg Farkas vándorpoétaként volt saját művei kiadója, az ugyancsak nincstelen kisnemes Ruttkay 1822-ben a budai Landerer nyomda művezetője volt, majd a váci Gottlieb Antal „társa” és „nyomdásza”. Kalendáriumokat adott ki, ugyanakkor ügyvédi munkából is élt. Több kortársukhoz hasonlóan mindketten titkon érezhették Halász Gábor szavainak igazságát: „Nemcsak a remekművek halhatatlanok, a ponyva is az [...]”, s tegyük hozzá – kutatható a magyar irodalomtörténet számára.¹⁸²

¹⁸¹ Uo., 63–65.

¹⁸² Pogány 1959–60; Halász, 1981, 1164.

Források és irodalom

Adam 1988

Wolfgang Adam, Poetische und kritische Wälder, Untersuchungen zu Geschichte und Formen des Schreibens 'bei Gelegenheit', Heidelberg, Carl Winter, 1988.

Alles mit Bedacht 1979

Alles mit Bedacht, Barockes Fürstenlob auf Herzog August (1579–1666) in Wort, Bild und Musik, Zusammengestellt von Martin Bircher und Thomas Bürger, Wolfenbüttel, 1979.

Apró 1993

Apró Ferenc, József nádor Vásárhelyen, Reggeli Délvilág 1993. április 14.

Arany, Gvadányi

Arany János, Gvadányi József = Uő., Prózai művek, 2, 1860–1862, sajtó alá rend. Németh G. Béla, Budapest, 1968, 484–495.

Arany, Irányok

Arany János, Irányok = Uő., Prózai művek, 2, 1860–1862, sajtó alá rend. Németh G. Béla, Budapest, 1968, 154–170.

Arany, Népiességünk

Arany János, Népiességünk a költészetben = Uő., Prózai művek, 2, 1860–1862, sajtó alá rend. Németh G. Béla, Budapest, 1968, 380–382.

Bán, Julow 1964

Bán Imre, Julow Viktor, Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában, Budapest, Akadémiai, 1964.

Bán 1964

Bán Imre, Bevezetés = Bán, Julow 1964, 5–19.

Bíró 1994

Bíró Ferenc, A felvilágosodás korának magyar irodalma, Budapest, Balassi, 1994.

Bisztray 1967

Bisztray Gyula, Jókedvű magyar irodalom, Budapest, Gondolat, 1967.

BLC

The British Library General Catalogue of Printed Books to 1975, 62, 105, 115, London, München etc., Saur, 1980, 1981, 1982.

Borda 1984

[Borda Lajos], Borda Antikvárium, 2. ajánlójegyzék, Budapest, 1984.

Danielik 1858

Danielik József, Magyar Írók, Pest, Szent István Társulat, ²1858.

A Debreceni, 1988

A Debreceni Református Kollégium története, főszerk. Kocsis Elemér, Budapest, 1988.

Drees 1986

Jan Drees, Die soziale Funktion der Gelegenheitsdichtung, Studien zur deutschsprachigen Gelegenheitsdichtung in Stockholm zwischen 1613 und 1719, Stockholm, Almquist & Wiksell, 1986.

Drees 1995

Jan Drees, *Deutschsprachige Gelegenheitsdichtung in Stockholm und Uppsala zwischen 1613 und 1719, Bibliographie der Drucke nebst einem Inventar der in ihnen verwendeten dekorativen Druckstöcke*, Stockholm, 1995.

Druх 1985

Rudolf Druх, *Casualpoesie = Deutsche Literatur, Eine Sozialgeschichte*, Hrsg. von Horst Albert Glaser, Bd. 3, *Zwischen Gegenreformation und Frühaufklärung: Späthumanismus, Barock, 1572–1740*, Hrsg. von Harald Steinhagen, Reinbek, Rowohlt, 1985, 408–418.

Druх 1996

Rudolf Druх, *Gelegenheitsgedicht = Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Hrsg. von Gert Ueding, Bd. 3, Tübingen, Max Niemeyer, 1996, 653–667.

Emlékezzünk Mátyásira!

Emlékezzünk Mátyásira! *Irodalomismeret* 9 (1998), 130–166.

Enders 1909

Karl Enders, *Deutsche Gelegenheitsdichtung bis zu Goethe, Germanisch–Romanische Monatsschrift* 1 (1909), 292–307.

Farkas 1794

Farkas András, – *pokolbéli útazása* [...], Pesten, 1794, [Landerer Mihály].

Farkas, Páratlan 1794

Farkas András, *Páratlan és példát nem esmérő* [...] N. Károlyi szék építő gyűlés, *Készítette – Károlyban, Kolosvárat*, 1794, Ref. Kol. Bet.

Farkas 1798

Farkas András, Berei, *Öröm tárgyú üdvözet*, Pestini, 1798, ny. n.

Farkas 1799

Farkas András, Berei, *Szent László tsillagja*, Budán, 1799, Nyomtattatott Landerer Katalin betűivel.

Farkas 1800

Farkas András, Berei, *Pannónia öröme* [...], Budán, 1800, Nyom. Özvegy Landerer Katalin betűivel.

Farkas, József Antal 1800

Farkas András, Berei, *Felséges József Antal Magyar-Ország Nádor Ispánnya mennyegzőjének folytatása* [...], *Második könyv*, Budán, [1800], Özvegy Landerer Katalin betűivel.

Farkas 1801

Farkas András, Berei, *Pannónia szomorúsága* [...], Budán, 1801, Nyomtattatott Özvegy Landerer Katalin betűivel.

Farkas 1803

Farkas András, Berei, *Pannónia öröme* [...], *Mellyet most másodszer adott ki*, Szegeden, 1803, Nyomtat. Grün Orbán betűivel.

Farkas, Elísa 1803

Farkas András (ford.), *Elísa testamentoma* [...], *Posonyban és Pesten*, 1803, Fűskúti Landerer Mihály költségével és betűivel.

Farkas 1804

Farkas András, Menny-Ország felé-való útazása a pokolból ki-szabadult Izének [...], Szegeden, 1804, Nyomtat. Grün Orbánnál.

Farkas, A Lói-Tanáts 1804

Farkas András, Berei, A Lói-Tanáts [...], Szegeden, [1804], Nyomt. Grün Orbánnál.

Farkas 1805

Farkas András, Berei, Az 1805. esztendőben közönségesen fölkelő allföldi nemes magyar sereg vitézi dallja, [Szeged, 1805, Grün Orbán].

Farkas, A szabad 1805

Farkas András, Berei, A szabad királyi Szeged Várossának, Virtussal, és régi Ditső Eleinek hírével fénylő, hét szakaszból álló, polgári őrző vitézi rendje, Szegeden [1805] Nyomt. Grün Orbán betűivel.

Farkas 1807

Farkas András, Berei, Felséges Mária Theresia örök emlékezetére emeltetett sirhalmi oszlop [...], Budán, 1807, Nyomtat. Landerer Anna betűivel.

Farkas 1808

Farkas András, Berei, Mennyegzői inneplés [...], Egerben, 1808, Érseki Oskola Betűivel.

Farkas, Az ártatlan 1808

Farkas András, Berei, Az ártatlan életű Músának Egerbe való nyavajogva nyomorgó útazása, Mellyet: Az Érdemes Olvasóknak multságokra, és idő töltésekre készített a Hold vize partján, és mezején született – Az Erdelyi Múzsák Barátja, a Nyelv és Erkölts pallérozó Tudományok Mestere, Szegeden, 1808, Grün Orbán betűivel.

Farkas, Buda 1808

Farkas András, Berei, Buda szabad királyi várossában az ezer nyóltz száz hetedik esztendőben tartatott Dieta, vagy magyarositva [...] Melyet Honnyai szeretétől indittván versekkel le írt Hold mezei Berei Farkas András Haza szolgája, Pesten, 1808, Trattner Mátyás betűivel.

Farkas, A kis 1808

Farkas András, Berei, A kis Trója pusztulása [...], Szegeden, 1808, Nyomtattott Grün Orbán betűivel.

Farkas, A kis Trója 1808

Farkas András, Berei, A kis Trója pusztulása [...], Második meg jobbitott Ki adás, Szegeden, 1808, Grün Orbán betűivel.

Farkas, Mennyegzői 1808

Farkas András, Berei, Mennyegzői inneplés [...], Pesten, 1808, Trattner Mátyás Betűivel.

Farkas, A mecénás 1808

Farkas András, Berei, A mecénás és a poéta [...] Avvagy [...] Poétai virágok [...], Szeged, 1808.

Farkas, Nagy 1808

Farkas András, Berei, Nagy méltóságú, leg főbb tisztelendő Nagy Szalatnyai Báró Fischer István Úr [...] bé iktatása idejével lett öröm Inneplése, és tisztelete öregbítése, Pesten, 1808, Trattner Mátyás Betűivel.

Farkas, Die Vermaehlungsfeyer 1808

Andreas Farkasch, Die Vermaehlungsfeyer [...], Segedin, 1808, gedruckt bei Urban Grönn.

Farkas 1809

Farkas András, Berei, Buda szabad királyi várossában az ezer nyóltz száz hetedik esztendőben tartatott Dieta [...], Szeged, 1809, Grönn Orbán.

Farkas, Fő méltóságú 1809

Farkas András, Berei, Fő méltóságú Gyaraki Grassalkovich Antal úr ő hertzegségének [...] Szegvár helységében böjt más hava 8dik napján 1809dikben tekintetes Tsongrád Vármegyének fő – ispányi székébe bé iktató gyűlése, Szegeden, [1809], Grönn Orbán betűivel.

Farkas 1810

Farkas András, Berei, A miskóltzi gyűlés [...], [Kassa], 1810, [Füskúti Landerer Ferenc].

Farkas, Apolló 1810

Apolló kis rósáskertje [...], Kassa, [1810].

Farkas 1811

Farkas András, Berei, Hazai tudósítás, Posonyban, 1811, Károly Gáspár Snischek betűivel.

Farkas, Diétai 1811

Farkas András, Berei, Diétai elmélkedések [...], [Pozsony, 1811, Snischek Károly Gáspár].

Farkas 1812

Farkas András, Berei, Diétai elmélkedések [...], (Pozsony, 1812,) [Snischek Károly Gáspár].

Farkas, Örök 1812

Farkas András, Berei, Örök illattal szagoskodó poétai virágok [...], [Pozsony, 1812, Snischek Károly Gáspár].

Farkas 1814

Farkas András, Berei, Zsigmondfy Petronilla tekintetes aszszony [...] Sír-Halmi Oszlopa, Miskolczon (1814) Nyomt. N. Szigethy Mihály Betűivel.

Farkas 1815

Farkas András, Berei, A láthatatlan látó-kép, H. n., 1815, ny. n.

Farkas 1815 után

Farkas András, Berei, Arany A. B. C., H. n., [1815 után], ny. n.

Farkas 1816

Farkas András, Berei, Örök illatú poétai virágok, mellyekkel kedveskedik Szeretőinek. Hód vize partján született – – [...] a Miskóltzi Gyűlésnek Írója – a Kegyetlen Lói Tanács Zabolázója [...], H. n., [1816], ny. n.

Farkas 1817

Farkas, [András], Berei, A nap alatt vitézkedő naporoszlan vagy az égberepülő sassal viaskodó ólom madár, és a Pokol szemetjén kukorikoló kakas. írta – A Tokaji, Mádi, Tartzali, Tájjai Keresztúri, Újhellyi, Vátzi, Gödöllői Szőlő Hegyeken, az 1817ben Simon Iuda napján szüretelő Uraságok mulattságokra, H. n., (1817), ny. n.

Farkas 1819

Farkas [András], Szinyei, Az Úri Imádság magyarázatja [...], H. n., 1819, ny. n.

Farkas, Patens 1819

[Farkas András], Patens [...], H. n., [1819], ny. n.

Farkas 1820

Farkas [András], Szinyei, Poétai Virágok [...], H. n., Ezer nyóltz száz huszadikban, ny. n.

Farkas, Rósa 1820

[Farkas András], Rósa hartz vagy Farsangi ének, H. n., [1820], ny. n.

Farkas, Szomorú 1820

Farkas András, Berei, Szomorú vigasság [...], Nyomtattatott Bétsben, Császári és Királyi Engedelemmel, 1820, ny. n.

Farkas 1821

Farkas [András], Szinyei, Az Úr imádsága magyarázatja a köznép lelki hasznára, Nyomtattatott Nagy-Károlyban, [1821], ny. n.

Farkas 1822

Farkas [András], Szinyei, A haza kétszer kötött, négyszer bomlott békessége, és a harmadik a Három Szövetséges Fejedelmek által szerzett ezer nyóltz száz tizenháromban ama világgal vetélkedő Párisi vár meg vételével. Írta Hód Víz parton – – Haza Tudóssa, és a két Magyar Haza betsületbéli Szolgája, Szegeden, [1822], Nyomatott Grün Orbán betűivel.

Farkas, Új 1822

Farkas András, Berei, Új Jerusálem Isten várossa, H. n., [1822], ny. n.

Farkas 1823

Bújdoso [Farkas] András, Szüreti köszöntések [...], Miskólczon, 1823, Nyomatódott N. Szigethy Mihály Betűivel.

Farkas, Fama 1823

[Farkas András], Fama volat, H. n., [1823], ny. n.

Farkas 1825

Farkas András, Berei, Tekintetes Nemes Borsod Vármegyei tiszt-választó Gyűlés [...] Második kiadás, H. n., [1825], ny. n.

Farkas, József 1825

József császár hoz [!] más Világra irt levél és a Beteg halott, vagy a lelki betegek sebeire készített drágalátos Balsam Ir. A Hazafi névre méltatlanok és Haza árulóknak a hazából ki irtásokra [...], Posenban, és Vátzon, 1825, ny. n.

Farkas 1826

Tekintetes Vas Vármegye ditsérete a vas hasznáról [...], H. n., [1827], ny. n.

Farkas, Diéta 1826

Farkas András, Berei, Diéta [...], H. n., [1826], ny. n.

Farkas 1827

Farkas András, Valedictio a statibus [...] Scripsit – Poeta Diaetalis Honorarius [...], H. n., [1827], ny. n.

Farkas, Diétai 1827

Farkas András, Diétai és béiktató és Fő-kormányi behelyezettés énekek. Győrben, és Szombathelyen. Irta Farkas András, Diétai Músa, H. n., [1827], ny. n.

Farkas 1829

Farkas [András], Szinyei, G* B**** S*** Koporsó Versei [...], Budán, 1829, Landerer Anna betűivel, és költséggével.

Farkas, Fejedelmi 1829

[Farkas András], Fejedelmi, Hérósi, Emlék Oszlopi, és Mágási köszöntő bilétek az Ország Négy Rendjeihez, Készült Posonban, és Bétsben, 1829.

G. Szabó 1996

G. Szabó Botond, A Debreceni Református Kollégium a 'pedagógia századában', Neveléstörténeti tanulmány XVIII. századi forrásgyűjteménnyel, Debrecen, 1996.

Gelegenheitsdichtung 1977

Gelegenheitsdichtung, Referate der Arbeitsgruppe 6. auf dem Kongreß des Internationalen Arbeitskreises für Deutsche Barockliteratur Wolfenbüttel, 28. 8. – 31. 8. 1976. Eingeleitet von Wulf Segebrecht, Hrsg. von Dorette Frost und Gerhard Knoll, Bremen, Universität Bremen, 1977.

Gvadányi 1790

G[vadányi] J[ózsef], Nándor Fejér Várnak meg vétele [...], Pozsony, Komárom, 1790, Simon Péter Wéber.

György 1941

György Lajos, A magyar regény előzményei, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941.

Györi L. 1992

Györi L. János, Kősziklán épült vár, A Debreceni Református Kollégium története, Debrecen, 1992.

H. Kovács 1907

H. Kovács Zsigmond, Kassai írók a mohácsi vésztől máig, Kassa, 1907.

Három veréb hat szemmel 1982

Három veréb hat szemmel, Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból, összeáll., sajtó alá rend. jegyz., utószó Weöres Sándor, 1–2, Budapest, Magvető, ²1982.

Halász 1981

Halász Gábor, A halhatatlan ponyva = Uó., Tiltakozó nemzedék, Budapest, Magvető, 1981.

Hász-Fehér 2002

Hász-Fehér Katalin, Az ángoly kert és a kínai enciklopédia, Buksz 14 (2002), 2, 146–155.

Helmeccy 1816

Helmecci (Helmeccy) Mihály, Értekezés az úgy nevezett Ujításokról a Nyelvben = Berzsényi Dániel versei, kiadta – –, Pest, Trattner, ²1816.

Hertel 1939

Herbert Hertel, Die Danziger Gelegenheitsdichtung der Barockzeit, Leipzig, 1939.

Hódmezővásárhely 1974

Hódmezővásárhely jelesei, Életrajzi kislexikon, Hódmezővásárhely, 1974.

Hódmezővásárhely története

Hódmezővásárhely története, főszerk. Nagy István, I, szerk. Szigeti János, Hódmezővásárhely, 1984.

A Hódmezővásárhelyi 1964

A Hódmezővásárhelyi Állami Bethlen Gábor Gimnázium Évkönyve 1963–64, közléteszi Grezsa Ferenc, Hódmezővásárhely, 1964.

Holl 1973

Holl Béla, A kétszáz éves váci könyv (1772–1972), Budapest, Magyar Helikon, 1973.

Hóman, Szekfű

Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Magyar történet, V, Budapest, 1943.

Horváth 1936

Horváth János, Csokonai, Csokonai költő-barátai Földi és Fazekas, Budapest, 1936.

Horváth 1978

Horváth János, A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig, Budapest, ²1978.

Hueck 1982

Monika Hueck, Gelegenheitsgedichte auf Herzog August von Braunschweig-Lüneburg und seine Familie (1579–1666), Ein bibliographisches Verzeichnis der Drucke und Handschriften in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 1982.

Jankovics 2002

Jankovics József (jegyz., utószó), Gyöngyössi István, Rózsakoszorú, Budapest, Ballasi, 2002.

Kárász, Herczeg, Kőszegfalvi 1991

Kárász József, Herczeg Mihály, Kőszegfalvi Ferenc, Jeles vásárhelyiek, Hódmezővásárhely, 1991.

Katona 1802

Stephanus Katona, Historia critica Regum Hungariae stirpis Austriacae, tomulus XXII, ordine XLI, Budae, Typ. Regiae Univ. Pestanae, 1802.

Kazinczy 1998

Kazinczy Ferenc összes költeményei, sajtó alá rend. Gergye László, Budapest, Ballasi, 1998, Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, II.

Kecskés 2001

Kecskés András, Közköltészet 1. Mulattatók, Régi Magyar Költők Tára XVIII. század IV, Irodalomtörténet 2001, 1, 624–631.

Kemper 1991

Hans-Georg Kemper, „Und reimte Tag und Nacht”, Zur Kritik und Didaktisierung der Gelegenheitspoesie = Uő., Deutsche Lyrik der frühen Neuzeit, Bd. 5/2, Tübingen, 1991, 24–32.

Kerényi 2002

Kerényi Ferenc, Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867), Budapest, Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002.

Ketelsen 1976

Uwe-K. Ketelsen, Poesie und bürgerlicher Kulturanspruch, Die Kritik an der rhetorischen Gelegenheitspoesie in der frühbürgerlichen Literaturdiskussion, Lessing Yearbook 8 (1976), 89–107.

Kis 1992

Kis Bálint, A Békés–Bánáti Református egyházmegye története (1836), közreadják Gilicze László, Kormos László, Dél-Alföldi évszázadok 5, Békéscsaba, Szeged, 1992.

Klinda 1987

Klinda Mária, A Sziüry-Gyűjtemény katalógusa, Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1987.

Knapp, Bibliográfia

Knapp Éva, Berei Farkas András munkáinak bibliográfiája, Kézirat.

Knapp, Egy fantom

Knapp Éva, Egy fantom „vándornyomdász” a XVIII–XIX. század fordulóján: Berei Farkas András kiadói és terjesztői tevékenysége I–II. Magyar Könyvszemle 119 (2003) 18–41, 149–165.

Knapp, Kis Trója

Knapp Éva, „Kis Trója szült engem a Hóldnak mezején” Berei Farkas András életpályája (1770–1832), Kézirat.

Kókay 1975

Kókay György, A magyar irodalomtörténet bibliográfiája, 1772–1849, Budapest, 1975, 447.

Kosáry 1954

Kosáry Domokos, Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába, II, 1711–1825, Budapest, 1954.

Kosztolányi 1915

Kosztolányi Dezső, Rímkovács, Nyugat 8 (1915), 690–691.

Kovács Sándor Iván 1982

Kovács Sándor Iván, Egy képzelt irodalomtörténettől a valóságos rendszerig = Három veréb hat szemmel 1982, 1, 5–56.

Kovács Sándor Iván 1996

Kovács Sándor Iván, Thaly Kálmán a kriptában = Uő., „Eleink tündöklősége” Tanulmányok, esszék, Budapest, Balassi, 1996.

Kovács Sándor Iván 1999

Kovács Sándor Iván, Utószó = Mesterkedők, Antológia, szerk., bev., utószó Kovács Sándor Iván, Budapest, Korona, 1999, 645–658.

Kováts 2000

(Kováts József, 1780–1809), *Irodalomismeret* 10 (2000), 24–44.

László 1994

L(ászló) J(ózsef): Farkas András = Új Magyar Irodalmi Lexikon, 1, főszerk. Péter László, Budapest, Akadémiai, 1994. 2. jav. bőv. kiadás

Lauka 1853

Lauka Gusztáv, *Vidéki daguerreotypek, I. Névnepok, Délibáb 1853, I. félév, XVIII. szám, V. 1, 566–572.*

Leighton 1976

Joseph Leighton, *Gelegenheitssonette aus Breslau und Danzig in der Zeit zwischen 1624–1675, = Stadt – Schule – Universität – Buchwesen und die deutsche Literatur im 17. Jahrhundert, Vorlagen und Diskussionen eines Barock-Symposiums der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1974 in Wolfenbüttel, Hrsg. von Albrecht Schöne, München, C. H. Beck, 1976, 536–548.*

Leighton 1977

Joseph Leighton, *Das barocke Sonett als Gelegenheitsgedicht = Deutsche Barockliteratur und europäische Kultur, Zweites Jahrestreffen des Internationalen Arbeitskreises für Deutsche Barockliteratur in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel 28. bis 31. August 1976. Hrsg. von Martin Bircher und Eberhard Mannack, Hamburg, E. Hauswedell, 1977, 141–167.*

Leighton 1983

Joseph Leighton, *Occasional Poetry in the Eighteenth Century in Germany, Modern Language Review* 78 (1983), 340–358.

Lukácsy 1981

Lukácsy András, *Kiment a ház az ablakon ... Költészet és játék, Budapest, 1981.*

Lukácsy 1998

Lukácsy Sándor, *Kölcsön kenyér. Kis költők hatása klasszikusainkra = Uő., A végételen jövő, Irodalmi tanulmányok, Budapest, 1998, 95–99.*

Márki 1877

Dr. Marquis [Márki Sándor]: *Cserey-Berey Farkas András (Irodalomtörténeti vázlat), Üstökös 1877. április 29, 203.*

Márki 1923

Márki Sándor *feljegyzései, Magyarország 1923. október 27, 4.*

Mátray 1869

Mátray Gábor: *Rövid jegyzemények Farkas András életiratóhoz. 1869. = A Hódvize partján született Holdmezei Berei Farkas András népköltész arcképe és kisebb versezetei. H. n. [1829 körül]. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (= OSzK K) Quart. H. 2693. 1. f.*

Matók 1857

Nagy-Zajtai Zajtai István [= Matók Béla], *A feltámadt peleskei nótárius levelei, Napkelet 1857, 513–515.*

Mezei 1974

Mezei Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt, Budapest, 1974.*

MIL

Magyar Irodalmi Lexikon, szerk. Ványi Ferenc, Budapest, Studium, 1926.

MIL 1963

Magyar Irodalmi Lexikon, főszerk. Benedek Marcell, I, Budapest, Akadémiai, 1963.

Munckerus 1641

Thomas Munckerus, Mytographi Latini, Amstelodami, J. a Someren, 1641.

Művészet 1979

Művészet Magyarországon 1780–1830, Katalógus, szerk. Galavics Géza, Szabolcsi Hedvig, Budapest, 1979.

Opitz 1963

Martin Opitz, Buch von der Deutschen Poeterey (1624), Nach der Edition von Wilhelm Braune neu hrsg. von Richard Alewyn, Tübingen, Max Niemeyer, 1963.

Orosz 1965

Orosz László, Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában [...], Irodalomtörténeti Közlemények 69 (1965), 391–392.

Papp 2001

Papp Júlia, „...Hegedűm függesztem szomorú fűzfákra...” (Adatok a 137. zsolttár hazai irodalmi és képzőművészeti recepciójához) *Ars Hungarica* 2001, 1, 63–74.

Pataky 1951

Pataky Dénes, A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig, Budapest, Közoktatásügyi, 1951.

Petrik

Petrik Géza, Magyarország Bibliographiája 1712–1860, I, IV, Budapest, 1888, 1892.

Pogány 1959

Pogány Péter, Folklór és irodalom kölcsönhatása. A régi Váci Nyomda működése nyomán (1770–1823), I, Vásári ponyvairatok, Budapest, 1959, (Irodalomtörténeti Füzetek 24).

Pogány 1978

Pogány Péter, A magyar ponyva tüköre, Budapest, Magyar Helikon, 1978.

Ponyvára szánt verszagyalék, firkantotta Holdmezei Cserey Farkas András szelleme. Budapest, Kocsi Sándor, 1875.

Rózsa 1978

Rózsa György, Tóth Béla A debreceni rézmetsző diákok, Budapest, Magyar Helikon, 1976, Művészettörténeti Értesítő 27 (1978), 106–109.

Scaliger 1995

Iulius Caesar Scaliger, Poetices libri septem, Sieben Bücher über die Dichtkunst, Bd. III, Hrsg., übersetzt, eingeleitet und erläutert von Luc Deitz, Stuttgart–Bad Cannstatt, 1995.

Schöne 1975

Albrecht Schöne, Kürbishütte und Königsberg. Modellversuch einer sozialgeschichtlichen Entzifferung poetischer Texte. Am Beispiel Simon Dach. München, 1975.

Segebrecht 1976

Wulf Segebrecht, Zur Produktion und Distribution von Casualcarmina = Stadt – Schule – Universität – Buchwesen und die deutsche Literatur im 17. Jahrhundert, Vorlagen und Diskussionen eines Barock-Symposiums der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1974 in Wolfenbüttel, Hrsg. von Albrecht Schöne, München, C. H. Beck, 1976, 523–548.

Segebrecht 1977

Wulf Segebrecht, Das Gelegenheitsgedicht, Ein Beitrag zur Geschichte und Poetik der deutschen Lyrik. Stuttgart, 1977.

Segebrecht 1997

Wulf Segebrecht, Gelegenheitsgedicht = Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft, Neubearbeitung des Reallexikons der deutschen Literaturgeschichte, Hrsg. von Klaus Weimar, Bd. 1, Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1997, 688–691.

Stoll 2002

Stoll Béla (összeáll.), A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840), Budapest, Balassi, 2002.

Szajbély 2001

Szajbély Mihály, „Idzadnak a magyar tollak” Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig, Budapest, 2001.

Szalay 1966

Szalay Károly, A magyar szatíra száz éve, Budapest, Szépirodalmi, 1966.

Szeremlei 1892

Szeremlei Samu: Farkas András Hódmezővásárhely pusztulásáról. Irodalomtörténeti Közlemények 2 (1892), 398–400.

Szinnyei, Magyar

Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái, III, XII, Budapest, Hornyánszky, 1894, 1908.

Tarnai 1965

Tarnai Andor, Alkalmi és lírai verstípusok = A magyar irodalom története (II. kötet) 1600-tól 1772-ig, szerk. Klaniczay Tibor, Budapest, 1965, 440–442.

Tarnai 1984

Andor Tarnai, Lateinische Lyrik in Ungarn im 16–17. Jahrhunderten, Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae 26 (1984), 233–242.

Tarnai 1992

Andor Tarnai, Soziale Existenz und Gelegenheitsdichtung im Späthumanismus = Sozialgeschichtliche Fragestellungen in der Renaissanceforschung, Hrsg. von August Buck, Tibor Klaniczay, Wiesbaden, Harrassowitz, 1992, 83–95.

Tarnai, Csetri 1981

Tarnai Andor, Csetri Lajos (írta, összeáll.), Rendszerek a kezdetektől a romantikáig, A magyar kritika évszázadai, 1, Budapest, Szépirodalmi, 1981.

Thury 1908

Thury Etele (szerk.), Iskolatörténeti adattár, II, Pápa, 1908.

Trócsányi 1936

Trócsányi Zoltán, *A történelem árnyékában*, Budapest, Hungária, 1936.

Trócsányi 1958

Trócsányi Zoltán, *Régi világ, furcsa világ, Emlékek, életképek, kuriózumok a magyar múltból*, Budapest, Bibliotheca, 1958.

Wéber, *Az irodalmi*

Wéber Antal, *Az irodalmi „hagyományozás” néhány kérdéséről = Uő., Irodalmi irányok távlatból, Fejezetek a felvilágosodás és a reformkor irodalmának történetéből*, Budapest, 1974, 46–61.

Wéber, *Irodalmunk*

Wéber Antal, *Irodalmunk fejlődésvonalai a felvilágosodástól az utóromantikáig = Uo. 9–29.*

Wéber, *A klasszicizmus*

Wéber Antal, *A klasszicizmus változatai Magyarországon = Uo. 30–45.*

Wéber, *A népiesség*

Wéber Antal, *A népiesség jellege és változatai a 18–19. századi magyar irodalomban, 1, A felvilágosodás és a nyelvújítás korában = Uo. 197–238.*

Weöres 1982

Weöres Sándor, *Utószó = Három veréb hat szemmel 1982, 2. k. 515–527.*

ÉVA KNAPP

Entre popularité et métier d'écrivain: András Berei Farkas, le poète errant et le libraire